

Μνήμων

Τόμ. 5 (1975)

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΜΝΗΜΩΝ

Τ Ο Μ Ο Σ Π Ε Μ Π Τ Ο Σ

JOHANNES KODER : Ένα άγνωστο νομικό χειρόγραφο από τη Μάνη
 • ΕΛΕΝΗ ΣΑΡΑΝΤΗ : Η Πάτρα όπως την είδαν οι περιηγητές από
 το 1204 ως το 1500 • Α. ΜΑΡΚΟΠΟΥΛΟΣ : Ένα χειρόγραφο από το
 Μελένικο στη Βιβλιοθήκη John Rylands του Μάντσεστερ • ΕΛΕΥΘΕ-
 ΡΙΟΣ Π. ΑΛΕΞΑΚΗΣ : Η δομή της ελληνικής οικογένειας στη Θράκη
 • ΘΑΝΟΣ ΒΕΡΕΜΗΣ : Ανέκδοτα κείμενα γύρω από το Κίνημα της
 6ης Μαρτίου 1933 • ΕΥΤΥΧΙΑ Δ. ΛΙΑΤΑ : Μαρτυρίες για την πτώση
 τ' Αναπλιού στους Τούρκους (9 Ιούλη 1715) • ΚΩΣΤΑΣ ΛΑΠΠΑΣ :
 Ο Καλαβρυτινός δάσκαλος Γρηγόριος Ίωαννίδης και η Βιβλιοθήκη του
 • ΧΡΗΣΤΟΣ Κ. ΛΟΥΚΟΣ : Ο Μακρυγιάννης προσφέρει στη βασίλισσα
 της Αγγλίας Βικτωρία τις εικονογραφίες του Εικοσιένα • ΒΙΒΛΙΟΓΡΑ-
 ΦΙΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ 1974.

Α Θ Η Ν Α 1 9 7 5

Η ΠΑΤΡΑ ΟΠΩΣ ΤΗΝ ΕΙΔΑΝ ΟΙ ΠΕΡΙΗΓΗΤΕΣ ΑΠΟ ΤΟ 1204 ΩΣ ΤΟ 1500

ΕΛΕΝΗ ΣΑΡΑΝΤΗ

doi: [10.12681/mnimon.354](https://doi.org/10.12681/mnimon.354)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΣΑΡΑΝΤΗ Ε. (1975). Η ΠΑΤΡΑ ΟΠΩΣ ΤΗΝ ΕΙΔΑΝ ΟΙ ΠΕΡΙΗΓΗΤΕΣ ΑΠΟ ΤΟ 1204 ΩΣ ΤΟ 1500. *Μνήμων*, 5, 7–34.
<https://doi.org/10.12681/mnimon.354>

ΕΛΕΝΗΣ ΣΑΡΑΝΤΗ

Η ΠΑΤΡΑ ΟΠΩΣ ΤΗΝ ΕΙΔΑΝ ΟΙ ΠΕΡΙΗΓΗΤΕΣ

ΑΠΟ ΤΟ 1204 ΩΣ ΤΟ 1500

Οί περιγραφές τῶν περιηγητῶν πού ταξίδεψαν στὸν ἑλλαδικὸ χῶρο στοὺς Μεσαιωνικοὺς καὶ Νεώτερους χρόνους ἀποτελοῦν μιὰ ιδιαίτερα πλούσια πηγὴ πληροφοριῶν¹. Στὰ κείμενα τῶν περιηγητῶν, πού οἱ περισσότεροί ἦταν μοναχοὶ ἀπὸ τὴ Δύση καὶ ταξίδευαν γιὰ νὰ προσκυνήσουν στοὺς Ἁγίους Τόπους, βρίσκονται πολὺ συχνὰ πολύτιμα στοιχεῖα γιὰ τὸ μελετητὴ τῆς Μεσαιωνικῆς Ἱστορίας, καθὼς αὐτὰ προέρχονται ἀπὸ τὴν ἄμεση ἐπαφὴ τους μὲ τὴν χώρα πού περιγράφουν. Ἐτσι, μεγάλη σημασία ἔχουν τοπογραφικὲς παρατηρήσεις τῶν περιηγητῶν, ἄγνωστες ἀπὸ ἄλλες πηγές, ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὰ ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα.

Οἱ ἱστορικὲς μαρτυρίες τῶν περιηγητικῶν κειμένων εἶναι βέβαια σποραδικές, γιατί τὰ περισσότερα ἔχουν τὴ μορφή ἡμερολογίου ἢ ταξιδιωτικῶν ἐντυπώσεων. Ἐπειδὴ οἱ περισσότεροί ἀπ' αὐτοὺς ἦταν μοναχοί, οἱ πληροφορίες τους γιὰ τὴ σύγχρονη πολιτικὴ ἱστορία τῆς χώρας ἀπ' ὅπου περ-

1. Οἱ σημαντικότερες βιβλιογραφικὲς ἐργασίες γιὰ τοὺς περιηγητὲς πού ταξίδεψαν στὴν Ἑλλάδα στοὺς αἰῶνες πού μᾶς ἐνδιαφέρουν εἶναι : N. J o r g a, *Les voyageurs français dans l'orient européen*, Παρίσι 1928. M. P a t o n, *Chapters on Mediaeval and Renaissance Visitors to Greek Lands*, Gennadeion Monographs, τομ. 2, Princeton 1951. S. H. W e b e r, *Voyages and Travels in Greece, the near East and adjacent Regions made previous to the Year 1801, Being a part of a larger Catalogue of works of Geography, Cartography, Voyages and Travels, in the Gennadius Library in Athens*, 2, Princeton—New Jersey 1953. Δ η μ. Π. Π α σ χ ᾶ λ η, *Περιηγηταὶ ἐν Ἑλλάδι ἀπὸ τοῦ 1Β' μέχρι τοῦ Κ' αἰῶνος. Ἐπ' τηρὶς Ἑταιρείας Κυκλαδικῶν Μελετῶν* 4 (1964) 231 - 241. Κ. Σ ι μ ὀ π ο υ λ ο υ, *Ξένοι ταξιδιωτὲς στὴν Ἑλλάδα· δημόσιος καὶ ἰδιωτικὸς βίος, λαϊκὸς πολιτισμὸς, ἐκκλησία καὶ οἰκονομικὴ ζωὴ ἀπὸ τὰ περιηγητικὰ χρονικά, τόμ. Α' (333 - 1.700)*, Ἀθήνα 1970.—Εἰδικότερα γιὰ τοὺς περιηγητὲς πού πέρασαν ἀπὸ τὴν Πελοπόννησο στὰ χρόνια τῆς Φραγκοκρατίας βλ. A. B o n, *La Morée franque ; recherches historiques, topographiques et archéologiques sur la Principauté d'Achaïe (1205 - 1430)*, Παρίσι 1969, σ. 30 - 32. D. Z a k y t h i n o s, *Le Despotat Grec de Morée*, τομ. 1 - 2, Παρίσι - Ἀθήνα 1932, 1953 (ἀνατ. Variorum Reprints, Λονδίνο 1975).

νοῦν καὶ οἱ κρίσεις γιὰ τὰ ἥθη καὶ τὰ ἔθιμα τοῦ λαοῦ της εἶναι συχνὰ μεροληπτικές. Ὅχι σπάνια τὰ τοπωνύμια εἶναι τόσο παρεφθαρμένα, ὥστε εἶναι ἀδύνατο νὰ τὰ ταυτίσουμε. Λ.χ. ὁ ἀνώνυμος συγγραφέας τοῦ περιηγητικοῦ κειμένου «Le Voyage de la Sainte Cyté de Hierusalem», παραπλέοντας τῇ βορειοδυτικῇ ἀκτὴ τῆς Πελοποννήσου βλέπει τὸ βουνὸ «d' Arrabie»². Δὲν πρέπει νὰ ξεχνᾶμε ὅτι πολλοὶ περιηγητὲς περιγράφουν χῶρες ἀπ' ὅπου ποτὲ δὲν πέρασαν βασισμένοι σὲ σύγχρονα ἀλλὰ καὶ παλαιότερα περιηγητικά, ἱστορικὰ καὶ γεωγραφικὰ κείμενα. Ὅλα αὐτὰ δὲν μειώνουν τὴν ἀξία τῶν περιηγητικῶν κειμένων, πού μᾶς δίνουν μαρτυρίες πολλὰς φορὲς μοναδικές. Ἐτσι, οἱ καλύτερες περιγραφὲς τῆς Μεθώνης προέρχονται ἀπὸ δύο περιηγητὲς τοῦ 15ου αἰῶνα, τὸν Ἰσπανὸ Pero Tafur, πού τὴν ἐπισκέφτηκε τὸ 1436, καὶ τὸν Ἰταλὸ Canon Casola τὸ 1494, ἐνῶ στὸν Bernhard von Breydenbach ὀφείλουμε τὸ παλαιότερο σχέδιο τῆς πόλης³.

Τὰ περιηγητικά κείμενα πολλαπλασιάζονται μετὰ τὴν πρώτη ἄλωση τῆς Κωνσταντινουπόλης τὸ 1204, γιατί ἡ κίνηση τῶν Σταυροφοριῶν δημιουργήσε μιὰ νέα κατάσταση στὴν ἀνατολικὴ Μεσόγειο. Τὸ ρεῦμα τῶν Σταυροφόρων ἀκολούθησε πρὸς τὴν Ἀνατολὴ καὶ ἓνα πλῆθος μοναχῶν ἀπὸ τὴ Δύση πού κατευθύνεται στοὺς Ἁγίους Τόπους, γιὰ νὰ προσκυνήσῃ, καθὼς τώρα τὰ Ἱεροσόλυμα ἀνήκουν στοὺς Χριστιανούς.

Οἱ δρόμοι πού εἶχε νὰ διαλέξῃ ὁ περιηγητὴς ἦταν βασικὰ τρεῖς⁴. Πάνω σ' αὐτὸ ἀπόλυτα διαφωτιστικὸ εἶναι τὸ περιηγητικὸ κείμενο τοῦ Ludolf von Südheim, Γερμανοῦ κληρικοῦ, πού ταξίδεψε στοὺς Ἁγίους Τόπους ἀπὸ τὸ 1336 ὡς τὸ 1341⁵. Στὴν ἀρχὴ τῆς διήγησής του δίνει συμβουλὲς καὶ πληροφορίες σ' ὅποιον πρόκειται νὰ ταξιδέψῃ στοὺς Ἁγίους Τόπους γιὰ τὶς συνθήκες τοῦ ταξιδιοῦ, τὰ ἐφόδια πού πρέπει νὰ ἔχῃ μαζί του καὶ τὶς διαδρομὲς πού μπορεῖ νὰ ἀκολουθήσῃ. Στὴν πρώτη πορεία ἡ Κωνσταντινούπολη, ὅπου ὁ περιηγητὴς θὰ ἔφτανε περνώντας μέσα ἀπὸ τὶς χῶρες τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, τὴν Οὐγγαρία καὶ τὴν Βουλγαρία, θὰ ἦταν ὁ βασικὸς σταθμός. Στὴ συνέχεια τοῦ ταξιδιοῦ του γιὰ τοὺς Ἁγίους Τόπους θὰ εἶχε νὰ διαλέξῃ ἀνάμεσα σὲ δύο δρόμους: ὁ ἓνας ἀπὸ τὴ στεριά, πού περνάει μέσα ἀπὸ τὴ Μικρὰ Ἀσία, ἐνῶ ὁ ἄλλος, πολὺ πιὸ ἀσφαλής, θὰ τὸν ἔφερνε ἀπὸ τὰ νησιά τοῦ Αἰγαίου Πελάγους καὶ τὴν Κύπρο. Τελείως ἀντίθετη καὶ πολὺ πιὸ ἐπικίνδυνη γιὰ τοὺς Χριστιανούς εἶναι ἡ πορεία πού, ξεκινώντας ἀπὸ τὴ Δυτικὴ Εὐρώπη μὲ νότια κατεύθυνση μέχρι τὴν Ἀφρική, συνεχίζει ἀπὸ

2. Γιὰ τὸ περιηγητικὸ αὐτὸ κείμενο βλ. παρακάτω, σ. 27.

3. S t. L u c e, Modon — a Venetian Station in Mediaeval Greece, Class. and Mediaev. Studies in honor of E. Kennard Rand, Νέα Ὑόρκη 1938.

4. Βλ. σχετικὰ καὶ Σ ι μ ὀ π ο υ λ ο υ, ὁ. π., σ. 54 - 66,

5. Βλ. παρακάτω, σ. 25,

κεῖ κατὰ μῆκος τῆς Μεσογείου πρὸς τὴν Ἀνατολὴ μέσα ἀπὸ τὰ διάφορα Μουσουλμανικὰ κράτη τῆς βόρειας Ἀφρικῆς.

Οἱ περισσότεροι ὅμως περιηγητὲς δὲν ἀκολούθουν καμιά ἀπ' αὐτὲς τὶς πορεῖες. Μετακινοῦνται μὲ βενετσιάνικα πλοῖα ξεκινώντας ἀπὸ τὴ Βενετία καὶ ἀκολουθώντας συνήθως ἓνα σταθερὸ δρομολόγιο ποὺ καταλήγει πολὺ πιὸ εὐκόλα στοὺς Ἁγίους Τόπους. Οἱ ἐνδιάμεσοι σταθμοὶ σ' αὐτὸ τὸ ταξίδι ἦταν οἱ βενετσιάνικες κτήσεις. Μετὰ τὶς παράλιες πόλεις τῆς Ἀδριατικῆς (Ραγούσα, Ζάρα) καὶ τὰ Ἰόνια νησιά περνᾶνε δυτικὰ τῆς Πελοποννήσου, σταθμεύουν συνήθως στὸ νότιο ἄκρο της, τὴ Μεθώνη, καὶ συνεχίζουν τὴν πορεία τους πρὸς τὴν Ἀνατολὴ ἀπὸ τὰ νησιά τοῦ Αἰγαίου Πελάγους, τὴν Κρήτη καὶ τὴν Κύπρο. Τὴν πορεία αὐτὴ ἀκολουθεῖ ἐκεῖνος ποὺ ταξιδεύει «μὲ γαλέρα ἀπὸ τόπο σὲ τόπο καὶ ἀπὸ λιμάνι σὲ λιμάνι», γράφει χαρακτηριστικὰ ὁ Ludolf von Südheim ⁶.

Σ' αὐτὴ τὴν πορεία ἡ Πάτρα, ποὺ εἰδικὰ μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ, δὲν εἶναι ἀναγκαστικὸς σταθμός. Γνωστοὶ περιηγητὲς, ὅπως ὁ Nicolò Frescobaldi καὶ ὁ Simone Sigoli τὸ 1384, ὁ Seigneur d' Anglure τὸ 1395, ὁ Bertrandon de la Brocquière τὸ 1432, ὁ William Way τὸ 1458-1462, ὁ Brasca Santo τὸ 1481, ὁ Philippe de Voisins τὸ 1490 καὶ ὁ Canon Casola τὸ 1494, ἀκολουθοῦν τὸν ἴδιο δρόμο, χωρὶς νὰ σταματήσουν στὴ βορειοδυτικὴ Πελοπόννησο.

Ἡ Πάτρα χρωστáει τὴν ἀνάπτυξή της στὴ γεωγραφικὴ της θέση, ποὺ εἶναι τὸ σημεῖο ἐπαφῆς τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδας μὲ τὴ Δύση ⁷. Ἔτσι οἱ

6. «Cum autem sic cum galeyda de loco ad locum, de portu ad portum navigatur, usque ad Constantinopolim, de qua prius dixi, pervenitur, et ipsa civitate dimissa supra littus Asiae minoris pervenitur ad locum, ubi quondam illa nobilissima civitas Troia fuit sita... Haec civitas Troia supra littus maris in terra nomine Frigia sita fuit... De Troia cum galeyda procedendo cernuntur littora Lumbardiae, Campania, Calabriae et Apyliae et pervenitur ad quandam insulam nomine Corsica... Ab hac insula Corsica navigatur in Sardiniam... Ab hac insula Sardinia navigant in Siciliam insulam... De Sicilia procedende navigatur per gulphum Venetiarum, qui dividit partes Italiae et Graeciae, et navigando circa littora Graeciae pervenitur in Achaiam et Macedoniam et alias partes Graeciae, quae Romania vocatur...» (Ludolf von Südheim, De Itinere Terrae Sanctae Liber, ἐκδ. F. Deyck, Bibliothek des Litterarische Verein, 25, Στουτγάρδη, 1851, σ. 16 - 23). Εἶναι φανερὸ ὅτι στὴν ἀρχὴ τοῦ κειμένου γίνεται κάποια σύγχυση : ἡ Τροία δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἡ ἀρχαία Τροία, γιατί φυσικὰ πλέοντας κανεῖς κατὰ μῆκος τῆς Μικρᾶς Ἀσίας δὲν βλέπει τίς ἀκτὲς τῆς Ἰταλίας. Πρόκειται μάλλον γιὰ τὸ Tragurium (σλάβικα Trogir) στὶς ἀκτὲς τῆς Δαλματίας.

7. Γιὰ τὴν ἱστορία τῆς Πάτρας βλ. E. Gerland, Neue Quellen zur Geschichte des Lateinischen Erzbistums Patras, Λειψία 1903. Στ. Θωμόπουλου, Ἱστορία τῆς πόλεως Πατρῶν ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τοῦ 1821, β' ἐκδ. μὲ ἐπιμέλεια Κ. Τριανταφύλλου, Πάτρα 1950. Α. Βον, Le Péloponnèse

ἐποχὲς μεγάλης ἀνάπτυξης σ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς ἱστορίας της ἦταν οἱ ἐποχὲς στενῆς σχέσης μὲ τὴ Δύση. Στοιὺς Ρωμαϊκοὺς χρόνους ἡ Πάτρα ἐξελίχθηκε σ' ἓνα ἀπὸ τὰ ἀκμαιότερα κέντρα τῆς Ἑλλάδας μὲ μεγάλη ἐμπορικὴ καὶ οἰκονομικὴ δραστηριότητα. Ὑστερα ἀπὸ τὴν κατάρρευση τοῦ Ρωμαϊκοῦ κόσμου, τὴ δημιουργία τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους καὶ τὶς νέες διεθνεῖς συνθήκες, ὅπως εἶναι οἱ βαρβαρικὲς ἐπιδρομὲς καὶ ἡ ἐδραίωση τῆς νέας θρησκείας, ἡ Πάτρα ἀκολουθεῖ τὴν ἐξέλιξη τῶν περισσοτέρων πόλεων τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδας. Γιὰ τὴν ἱστορία της στοὺς πρώτους βυζαντινοὺς αἰῶνες ἔχουμε ἐλάχιστες μαρτυρίες⁸. Ἐνῶ πολλὰς ἀρχαῖες πόλεις ἐξαφανίστηκαν ἢ ἄλλαξαν ὀνόματα στὴ διάρκεια τῶν πρώτων βυζαντινῶν αἰώνων καὶ μάλιστα στὰ χρόνια τῆς σλαβικῆς διείσδυσης ποὺ ἀναστάτωσε τὴν Πελοπόννησο, ἡ Πάτρα διατήρησε τὴν ἐλληνικότητά της καὶ ἦταν μία ἀπὸ τὶς σημαντικότερες πόλεις τῆς Πελοποννήσου. Στὶς ἀρχὲς τοῦ 9ου αἰῶνα (805) ἀντιμετώπισε μὲ ἐπιτυχία τὴν ἐπανάσταση τῶν Σλάβων, ποὺ τὴν πολιόρκησαν μὲ τὴ βοήθεια τῶν Ἀράβων. Στὶς βυζαντινὲς πηγὲς ἡ νίκη τῶν Πατρινῶν ἀποδόθηκε στὸν προστάτη τῆς πόλης Ἅγιο Ἀνδρέα⁹. Ἰσως σ' αὐτὴ τὴ νίκη ὀφείλεται τὸ γεγονός ὅτι τὴν ἴδια ἐποχὴ (μεταξὺ Νοεμβρίου 802 καὶ Φεβρουαρίου 806) ἡ Πάτρα γίνεται μητρόπολη μὲ ἐξαρτῶμενες τὶς ἐπισκοπὲς Μεθώνης, Λακεδαιμονίας καὶ Κορώνης¹⁰. Τὸ περίφημο ἐπεισόδιο τῆς Δανιηλίδος εἶναι ἀπὸ τὶς σπάνιες μαρτυρίες ποὺ ἀποκαλύπτουν τὸν πλοῦτο τῆς πόλης ἐκείνη τὴν ἐποχὴ¹¹. Στὸ χρυσόβουλλο, ὅμως, τοῦ 1082, μὲ τὸ ὁποῖο παραχωροῦνταν ἐμπορικὰ προνόμια στοὺς Βενετσιάνους, δὲν ἀναφέρεται ἡ Πάτρα¹². Ὡστόσο, ἓναν αἰῶνα ἀρ-

byzantin jusqu'en 1204, Παρίσι 1951. B o n, Morée franque. G. F e d a l t o, Patrasso città degli arcivescovi latini, tra i secoli XIII e XV. *Rivista di Studi Bizantini e Neellenici* 8 - 9 (1971 - 72) 127 - 170. G. F e d a l t o, La Chiesa latina in Oriente, 1, Βερὸνα 1973, σ. 247 - 311. Z a k y t h i n o s, Despotat.

8. G e r l a n d, ὁ. π., σ. 38. B o n, Péloponnèse byzantin.

9. Κ ω ν σ τ α ν τ ῖ ν ο ς Π ο ρ φ υ ρ ο γ ἑ ν ν η τ ο ς, Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ρωμανὸν (ἔκδ. Moravcsik - Jenkins, Οὐάσιγκτον 1967) κεφ. 49, σ. 228 - 233. Πρβλ. B o n, Péloponnèse byzantin, σ. 43 - 47. G e r l a n d, ὁ. π., σ. 6. Θ ω μ ὄ π ο υ λ ο υ, ὁ. π., σ. 261 - 270.

10. B o n, Péloponnèse byzantin, σ. 43 - 44. V. L a u r e n t, La date de l'érection des métropoles de Patras et de Lacédémone. *Revue des Etudes Byzantines* 21 (1963) 129 - 141.

11. B o n, Péloponnèse byzantin, σ. 121 - 122. Θ ω μ ὄ π ο υ λ ο υ, ὁ. π., σ. 271 - 277.

12. G. L. F r. T a f e l - G. M. T h o m a s, Urkunden zur älteren Handels- und Staatsgeschichte der Republik Venedig mit besonderer Beziehung auf Byzanz und die Levante (Fontes Rerum Austriacarum, 2. Diplomataria et Acta, Band 12), 1 (814 - 1205), Βιέννη 1856, (φωτοτ. ἐπανεκδ., Ἀμστερνταμ 1964), σ. 43 - 54 [πρβλ. F r. D ö l g e r, Regesten der Kaiserurkunden des Oströmisch-

γότερα ὁ Ἀλέξιος Γ' μὲ τὸ χρυσόβουλλο τοῦ Νοεμβρίου τοῦ 1198 ἀνανέωσε τὰ βενετσιάνικα προνόμια ἐπιτρέποντας στοὺς Βενετσιάνους νὰ ἐμπορεύωνται σὲ μερικὲς περιοχὰς τῆς Πελοποννήσου: Πάτρα, Μεθώνη, Κόρινθος, Ἄργος καὶ Ναύπλιο ¹³.

Μετὰ τὴν ἄλωση τῆς Κωνσταντινούπολης ἀπὸ τοὺς Σταυροφόρους τὸ 1204, ἡ Βυζαντινὴ αὐτοκρατορία μοιράστηκε, ὅπως εἶναι γνωστὸ, ἀνάμεσα στὸν νέο αὐτοκράτορα, τοὺς Βενετσιάνους καὶ τοὺς Σταυροφόρους. Σύμφωνα μ' αὐτὴ τὴ διανομὴ (*Partitio Romaniae*) ἡ Πάτρα δόθηκε στὴ Βενετία ¹⁴. Ἐνα χρόνο, ὅμως, ἀργότερα (1205) οἱ Σταυροφόροι ἱδρυσαν τὸ

chen Reiches von 565 - 1453, том. 1 (Regesten von 565 - 1025), Μόναχο - Βερολίνο 1924, ἀρ. 1081].

13. Tafel - Thomas, δ. π., σ. 246 - 280. Ἰω. Παυ. Ζέπου, *Jus Graecoromanum*, 1, Ἀθήνα 1931, σ. 469 - 480. Dölger, δ. π., ἀρ. 1647. D. Zakythinos, *Le chrysobulle d'Alexis III Comnène empereur de Trébizonde en faveur des Vénitiens*, Παρίσι 1932.

14. Νέα ἐκδοσὴ τῆς *Partitio Romaniae* ἔκανε ὁ A. Carile, *Partitio Terrarum Imperii Romaniae. Studi Veneziani* 7 (1965) 125 - 305. Πρβλ. καὶ Bon, *Morée franque*, σ. 51 - 54. Tafel - Thomas, δ. π., 1, σ. 464 - 488. L. A. Muratori, *Rerum Italicarum Scriptores*, Μιλάνο 1723 - 1751, 12, στ. 328 κέξ. Paulus Ramnusius, *De bello Constantinopolitano*, β' ἐκδ., Βενετία 1634, σ. 159 κέξ. Th.—L.—F. Tafel, *Symbolarum criticarum geographiam byzantinam spectantium pars 2. Abhandl. d. 3 kl. d. kön. Ak. d. Wiss. von Bayern*, v, 3, Μόναχο 1849. Martino da Canale, *La Chronique des Veniciens*, κεφ. 56 - 61. *Archivio di Storico Italiano* 8 (1845) 340 κέξ. Marino Sanudo Torsello, *Secreta fidelium crucis*, ἐκδ. Bongars, σ. 293. F. Thiriet, *Romanie vénitienne au Moyen - âge. Le développement et l'exploitation du domaine colonial vénitienne (XIIe - XVe siècles)*, Παρίσι 1959. Δ. Ζακυθινόυ, Μελέται περὶ τῆς διοικητικῆς διαιρέσεως καὶ τῆς ἐπαρχιακῆς διοικήσεως ἐν τῷ Βυζαντινῷ κράτει. *Ἐπετηρὶς τῆς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν* 21 (1951) 179 - 209.

Παραθέτω τὸ χωρίο τῆς «*Partitio Romaniae*», ποὺ ἀναφέρει τὶς βενετσιάνικες κτήσεις: «De secunda parte terre que de(venit) Venec(iis). Provincia Lakemonie, micra et megali episkepsis, i(d est) parva et magna pertinentia. Kalobrita. Ostrovos. Oreos. Caristos. Antrus. Egina et Culuris. Çakynthos et Kefalinia. Provincia Colonie, C_um_u Chilari. Cani_n_a. Pertinentia Lopadi. Orium Patron et Methonis cum omnibus suis < pertinentiis >, scilicet pertinentia de Brana, pertinentia de Catacoçino et cum villis Kyre Herinis, filie imperatoris Kyri Alexii; cum villis de Moli_n_a eti, de Pantocratora, et de ceteris monasteriorum sive quibusdam villis que sunt in ipsis, scilicet [de] micra et megali episkepsi i(d est) [de] parva et magna pertinentia. Nicopola cum pertinentiis de Arta, de Achelo, de Anatolico, de Lesianis et [de] ceteris archondorum et monasteriorum. Provincia Dirrachii et Arbani, cum chartolaratis de Glaviniça, de Bagenetia. Provincia de Gianina. Provincia Drinopoli. Provincia Achridi. Leucas et Coripho. (Carile, *Partitio Terrarum Imperii Romaniae*, σ. 219 - 220),

πριγκιπάτο τῆς Ἀχαΐας, κατακτώντας διαδοχικὰ τὶς πόλεις τῆς Πελοποννήσου καὶ καταπατώντας τὰ δικαιώματα τῆς Βενετίας στὴν Πελοπόννησο, ποὺ στηρίζονταν στὴν «Partitio Romaniae»¹⁵. Ἡ χώρα διαιρέθηκε σὲ φέουδα, ποὺ μοιράστηκαν στοὺς Φράγκους εὐγενεῖς μεταφέροντας ἔτσι τὸ φεουδαρχικὸ σύστημα τῆς χώρας τοὺς στὴν Πελοπόννησο. Ἡ βαρωνία τῆς Πάτρας περιελάμβανε 24 φέουδα μὲ πρῶτο βαρῶν τὸν Γουλιέλμο Ἀλεμάνο¹⁶. Ὁ Γουλιέλμος Β', τελευταῖος ἐκπρόσωπος τῆς οἰκογένειας τῶν βαρῶνων αὐτῶν ἐγκατέλειψε τὴν Πελοπόννησο γύρω στὸ 1276 καὶ μίσθωσε τὴ βαρωνία τῆς Πάτρας στὸν ἀρχιεπίσκοπό της¹⁷. Ὁ τελευταῖος ἐνώνοντας τὰ 24 φέουδα τῆς βαρωνίας μὲ τὰ 8 τῆς ἀρχιεπισκοπῆς τοῦ ἔγινε ὁ ἰσχυρότερος κύριος τῆς Πελοποννήσου.

Πρῶτος Λατῖνος ἀρχιεπίσκοπος ἐξελέγη τὸ 1205 ὁ Ἀντελμος, ποὺ ἔμεινε καὶ ὁ μόνος Λατῖνος στὴν Πελοπόννησο ὥς τὸ 1210¹⁸. Ἡ ἀρχιεπισκοπὴ τῆς Πάτρας κατεῖχε τὴν πρώτη τάξη στὴν ἐκκλησιαστικὴ ἱεραρχία τοῦ πριγκιπάτου τῆς Ἀχαΐας, ἐνῶ γιὰ τὸ Βυζάντιο τὴ θέση αὐτὴ κατεῖχε ἡ Κόρινθος¹⁹. Στὸ πρῶτο τέταρτο τοῦ 13ου αἰῶνα ἡ λατινικὴ ἐκκλησία τῆς Πε-

15. Ἡ κατάκτηση τῆς Πελοποννήσου ἀπὸ τοὺς Σταυροφόρους παραδίδεται σὲ δύο παραλλαγές, ἡ μία ἀπὸ τὸν Νικήτα Χωνιάτη καὶ τὸν Γοδεφρείδο Βιλλεαρδουῖνο καὶ ἡ ἄλλη ἀπὸ τὸ Χρονικὸ τοῦ Μορέως, πολὺ μεταγενέστερη πηγὴ. Βλ. Νικήτας Χωνιάτης, σ. 637 (ἐκδ. van Dieten), Villehardouin, La Conquête de Constantinople; éditée et traduite par Edmond Faral, 2, Παρίσι 1938. Εἰδικότερα γιὰ τὸ θέμα βλ. Bon, Morée franque, σ. 54 - 64.

16. Ἡ βαρωνία τῆς Πάτρας σύμφωνα μὲ τὴν ἑλληνικὴ, γαλλικὴ καὶ ἰταλικὴ παραλλαγὴ τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Μορέως δόθηκε στὸν Γουλιέλμο Ἀλεμάνο (Τὸ Χρονικὸ τοῦ Μορέως, ἐκδ. J. Schmitt, Λονδίνο 1904, στ. 1925. Livre de la conquête de la principauté de l'Amorée. Chronique de Morée (1204 - 1305), ἐκδ. J. Longnon, Παρίσι 1919, § 128. Cronaca di Morea, ἐκδ. C. Hopf, Chroniques gréco-romanes inédites et peu connues, Βερολίνο 1873, σ. 428), σύμφωνα μὲ τὴν ἀραγωνικὴ στὸν Galter el Alemany (Libro de los fechos et conquistas del principado de la Morea, Chronique de Morée aux XIIIe et XIVe siècles, ἐκδ. A. Morel - Fatio, Γενεύη 1885, § 117), ἐνῶ ἡ συνθήκη τῆς Σαπιέντζας ἀναφέρει τὸν Arnulfus Alemanus (Tafel - Thomas, Urkunden, 2. σ. 98). Πρβλ. Bon, Morée franque, σ. 106.

17. Γιὰ τὴ βαρωνία τῆς Πάτρας βλ. Bon, Morée franque, σ. 106 - 107. Gerland, δ. π., σ. 9 - 20.

18. Δ. Ζακυθηνόυ, Ὁ ἀρχιεπίσκοπος Ἀντελμος καὶ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς Λατινικῆς ἐκκλησίας Πατρῶν. Ἐπετηρὶς τῆς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν 10 (1933) 401 - 417.

19. Γιὰ τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Πάτρας βλ. Bon, Morée franque, σ. 99 - 100. Zakythinos, Despotat, 2, σ. 288 - 291. Gerland, δ. π., σ. 30 - 54. Fedalto, Patrasso, δ. π. Fedalto, La chiesa latina in Oriente.

Κατάλογο τῶν λατίνων ἐπισκόπων ἔδωσαν ὁ Θωμὸς οὐλος, δ. π., σ. 394 - 401. J. Pargoire, Sur une liste épiscopale de Patras. Echos d'Orient 7 (1904) 290 - 291, Fedalto, Patrasso, σ. 138 - 170.

λοποννήσου εἶναι χωρισμένη σὲ δύο ἀρχιεπισκοπές: στὴν ἀρχιεπισκοπὴ τῆς Πάτρας μὲ ἐξαρτημένες τὶς ἐπισκοπὲς Ὡλένης, Κορώνης, Μεθώνης, Κεφαλληνίας καὶ Ζακύνθου καὶ στὴν ἀρχιεπισκοπὴ τῆς Κορίνθου μὲ τὶς ἐπισκοπὲς Ἄργους καὶ Λακεδαιμονίας²⁰.

Οἱ ἐπεκτατικὲς βλέψεις τῶν πριγκίπων τῆς Ἀχαΐας ἀνάγκασαν τοὺς ἀρχιεπισκόπους τῆς Πάτρας νὰ στραφοῦν πρὸς τὴ Βενετία, γιὰ νὰ διατηρήσουν τὴν ἀνεξαρτησίαν τους. Ἔτσι ὁ *Gulielmo Frangipani* (1317-1337) ἦταν ἐπικεφαλῆς σ' ἓνα κίνημα εὐγενῶν ποὺ πρόσφερε στὴ Βενετία τὴν ἐπικυριαρχία τῆς Πελοποννήσου (1321). Τὸ διάβημα αὐτὸ μπορεῖ βέβαια νὰ μὴ βρῆκε ἀνταπόκριση, εἶναι ὅμως ἡ ἀρχὴ μιᾶς στροφῆς στὴν πολιτικὴ τῶν ἀρχιεπισκόπων τῆς Πάτρας. Ἀργότερα ὁ Πάπας Βενέδικτος ΙΒ' δήλωσε στὴν Κατερίνα de Valois ὅτι ἡ Πάτρα εἶναι ἔδαφος τῆς Ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας καὶ τὴν ἀνάγκασε νὰ ἐγκαταλείψῃ τὰ ἐπεκτατικὰ της σχέδια. Τὰ γεγονότα αὐτὰ ἀποκαλύπτουν τὴ σταδιακὴ ἀπομάκρυνση τῆς ἀρχιεπισκοπῆς ἀπὸ τὸν πρίγκιπα τῆς Ἀχαΐας, ὥστε μετὰ τὸ 1336 ὁ ἀρχιεπίσκοπος νὰ εἶναι τελειῶς ἀνεξάρτητος²¹.

Ἡ ιδιόρρυθμη πολιτικὴ κατάσταση ποὺ δημιουργήθηκε στὴν Πάτρα ἀπὸ τὰ πρῶτα χρόνια τῆς Φραγκικῆς κατοχῆς δὲν ἔδωσε τὴν εὐκαιρία στὴ Βενετία νὰ δημιουργήσῃ μιὰ νέα ἐμπορικὴ ἀποικία στὴ βορειοδυτικὴ Πελοπόννησο. Αὐτὸ βέβαια δὲ σημαίνει ὅτι τὸ λιμάνι της δὲν ἦταν σημαντικὸς σταθμὸς γιὰ τὰ βενετσιάνικα πλοῖα. Στὴν ἀγορὰ τῆς Πάτρας οἱ Βενετσιάνοι ἔμποροι ἔφερναν μέταλλα καὶ μάλλινα ὑφάσματα καὶ στὴν ἐπιστροφή τους ἀγόραζαν δημητριακὰ, λάδι, μετὰξι καὶ σταφίδες. Μιὰ εἰκόνα τῆς κίνησης τοῦ λιμανιοῦ τῆς Πάτρας μᾶς δίνει ἡ ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων (80.000 δουκάτων) ποὺ ἔφτασαν στὸ λιμάνι της τὸ 1400, ἐνῶ τὸ 1401 ἡ Γερουσία ἀποφάσισε νὰ προστατεύσῃ μὲ τὰ πολεμικὰ πλοῖα τοῦ «Golfo» τοὺς ἐμπόρους ὑπηκόους της, ποὺ ἔφερναν ἐμπορεύματα ἀξίας 60.000 - 70.000 δουκάτων²².

Ἀπὸ τὰ τέλη, ὅμως, τοῦ 14ου αἰῶνα ἡ τουρκικὴ ἀπειλὴ στὴν περιοχὴ τῆς Κωνσταντινουπόλης καὶ τοῦ Εὐξείνου Πόντου προκάλεσε ἀνασφάλεια στὶς βενετσιάνικες κτήσεις αὐτῶν τῶν περιοχῶν. Τὰ νησιὰ τοῦ Αἰγαίου Πελάγους καὶ ἡ Πελοπόννησος ἦταν πολὺ πιὸ ἀσφαλῆ γιὰ τὸ βενετσιάνικο ἐμπόριο²³. Τὸ ἐνδιαφέρον τῆς Βενετίας γιὰ τὴν Πάτρα ἄρχισε νὰ γίνεται

20. B o n, *Morée franque*, σ. 99 - 100.

21. B o n, *Morée franque*, σ. 242 - 243.

22. «Cum misse sint mercationes nostrorum hoc anno ad viagium Patrassii ad valorem ducatorum 80.000...» — «Cum sint in partibus Patrassi multi mercatores et mercationes ad valorem 60.000 in 70.000 ducatorum...» (T h i r i e t, ὁ. π., σ. 349, σημ. 1).

23. T h i r i e t, ὁ. π., σ. 349,

ἐντονώτερο. Ἄλλωστε νέες συνθήκες διαμορφώθηκαν στὴν ἀρχιεπισκοπὴ τῆς Πάτρας καὶ ἔδωσαν στὴ Βενετία τὴν εὐκαιρία ποὺ περίμενε.

Στὶς ἀρχὲς τοῦ 15ου αἰώνα ἡ Πάτρα ἀπειλεῖται σοβαρά ἀπὸ τὶς τουρκικὲς καὶ πειρατικὲς ἐπιδρομὲς καὶ κυρίως ἀπὸ τὴν ἀδιάκοπη ἐπεκτατικὴ δραστηριότητα τῶν Παλαιολόγων στὴν Πελοπόννησο. Μπροστὰ σ' αὐτοὺς τοὺς κινδύνους ὁ ἀρχιεπίσκοπος Centurione Zacharia ἐκμίσθωσε τὴν πόλη στὴ Βενετία γιὰ πέντε χρόνια ²⁴. Τὸ 1413 γίνεται πάλι κύριος τῆς Πάτρας καὶ τὸ 1417 τὴν προσφέρει, γιὰ δευτέρη φορά, στὴ Βενετία. Ἡ παρέμβαση, ὅμως, τῆς Ἀγίας Ἐδρας ματαίωσε τὸ σχέδιο τοῦ ἀρχιεπίσκοπου. Ἔτσι, τὸ 1429 ἡ πόλη παραδόθηκε στὸν Κωνσταντῖνο Παλαιολόγο καὶ τὸν Μάιο τοῦ 1430 τὸ φρούριό της ²⁵. Στους Ἑλλήνες ἔμεινε ὡς τὸ 1458. Στὴν πρώτη τουρκικὴ εἰσβολὴ στὴν Πελοπόννησο, τὸ 1446, ὁ Μουράτ Β' βρῆκε τὴν πόλη ἄδεια ἀπὸ κατοίκους — εἶχαν καταφύγει στὴ Ναύπακτο γιὰ ν' ἀποφύγουν τοὺς Τούρκους — καὶ σκότωσε τοὺς φρουροὺς τοῦ κάστρου. Τὸν Μάιο τοῦ 1458 ὁ Μωάμεθ Β' εἰσέβαλε στὴν Πελοπόννησο καὶ ἡ Πάτρα ἔπεσε ὀριστικὰ πὰ στοὺς Τούρκους ²⁶.

Ἐνῶ ἡ Πάτρα εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ λιμάνια μὲ τὴ μεγαλύτερη ἐμπορικὴ κίνηση ὄχι μόνο στὴν Πελοπόννησο ἀλλὰ καὶ σ' ὁλόκληρὴ τὴ Μεσόγειο, σπάνια εἶναι σταθμὸς τῶν πλοίων τῶν περιηγητῶν. Τὰ δρομολόγια αὐτῶν τῶν πλοίων εἶχε ἀναλάβει ἡ Βενετία, γιατί μόνο αὐτὴ μπορούσε νὰ ὀργανώσῃ τὰ ταξίδια καὶ νὰ μετακινήσῃ τὰ πλοῖα μὲ ἀσφάλεια μέσα ἀπὸ τὸ δίκτυο τῶν ἐμπορικῶν τῆς σταθμῶν τῆς Μεσογείου. Ὁ πολεμικὸς στόλος τῶν Βενετσιάνων, ποὺ ἔπλεε στὶς θάλασσες, ἦταν βέβαια μιὰ ἐγγύηση ἀσφάλειας ἀπὸ πειρατικὲς ἐπιθέσεις. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ τὰ ἐμπορικὰ τῆς πλοῖα κινοῦνται συνεχῶς ἀπὸ τὸν ἕνα σταθμὸ στὸν ἄλλο μεταφέροντας προϊόντα. Ἡ πορεία αὐτὴ εἶναι συνήθως σταθερὴ. Ξεκινώντας ἀπὸ τὴ Βενετία τὰ πλοῖα πλέουν νότια καὶ καταλήγουν κατ' εὐθείαν στὴ Μεθώνη ²⁷ χωρὶς ἐνδιάμεσους σταθμούς. Συνεχίζοντας ἀνατολικά σταθμεύουν στὴν Κρήτη καὶ ἀπὸ κεῖ στὴν Κύπρο ἢ στὰ νησιὰ τοῦ Αἰγαίου Πελάγους. Τὰ μικρότερα ἐμπορι-

24. Τὸ κείμενο ἔχει ἐκδοθῇ ἀπὸ τὸν Gerland, ὁ. π., ἔγγρ. ἀρ. 5, σ. 162 - 171. Τότε ἡ Βενετία ἐπιδιόρθωσε τὰ τεῖχη τῆς πόλης (Κ. Σάθας, Documents inédits relatifs à l'histoire de la Grèce au Moyen Age, 2, Παρίσι 1881, ἀρ. 524, σ. 260 (2 Μαΐου 1411). F. Thiriet, Régestes des délibérations du Sénat de Venise concernant la Romanie, 2, Παρίσι - Χάγη ἀρ. 1417, σ. 99).

25. Zakythinos, Despotat, 1, σ. 206 - 209. Θωμόπουλου, ὁ. π., σ. 345 - 359.

26. Θωμόπουλου, ὁ. π., σ. 360 - 377. Zakythinos, Despotat, 1, σ. 258. Ἀπ. Βακαλόπουλου, Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ, τόμ. Α' (Ἀρχὲς καὶ Διαμόρφωσή του), β' ἔκδ., Θεσσαλονίκη 1974, σ. 338 κέξ.

27. Lucé, ὁ. π.

καὶ πλοῖα, ὅμως, ποὺ πλέουν στὴν Ἀδριατικὴ καὶ τὸ Ἰόνιο ἀκολουθοῦν διαφορετικὴ πορεία, πλέοντας κατὰ μῆκος τῆς ἀκτῆς καὶ σταθμεύοντας στὴ Ραγούσα, τὸ Δυρράχιο καὶ τὴν Πάτρα, γιὰ νὰ καταλήξουν καὶ αὐτὰ στὴ Μεθώνη²⁸. Ἔτσι ἡ Πάτρα εἶναι ἔξω ἀπὸ τὴν πορεία τῶν μεγάλων πλοίων ποὺ μεταφέρουν τοὺς περιηγητὲς στὴν Ἀνατολή, ἐνῶ εἶναι ἀπαραίτητος σταθμὸς στὰ μικρότερα πλοῖα ποὺ κινοῦνται μέσα στὴν Ἀδριατικὴ. Ἐξάλλου ἡ πόλη ἔμεινε κάτω ἀπὸ τὴ βενετσιάνικη κυριαρχία πολὺ λίγο χρονικὸ διάστημα (ἀπὸ τὸ 1408 ὡς τὸ 1413) καί, ἐπειδὴ ἡ μετακίνηση τῶν περιηγητῶν στὴν Ἀνατολὴ γινόταν μὲ βενετσιάνικα πλοῖα, ἦταν φυσικὸ αὐτὰ νὰ σταματοῦν στὰ δικά της μόνον λιμάνια.

Σπανιότερα οἱ περιηγητὲς στὴν πορεία τους ἀπὸ τὴ Δύση πρὸς τὴν Ἀνατολὴ ἢ καὶ ἀντίστροφα δὲν παρακάμπτουν τὴ νότια Πελοπόννησο, ἀλλὰ πλέουν μέσα ἀπὸ τὸν Κορινθιακὸ κόλπο. Σ' αὐτὸ τὸ ταξίδι ἀπαραίτητοι σταθμοὶ εἶναι οἱ πόλεις καὶ τῶν δύο ἀκτῶν τοῦ Κορινθιακοῦ. Αὐτὴ εἶναι συνήθως ἡ πορεία τῶν περιηγητῶν ποὺ περνοῦν ἀπὸ τίς πόλεις τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδας, κυρίως ἀπὸ τὴν Ἀθήνα. Ἔτσι, τὸ 1395 ὁ Nicolaos de Marthono γυρίζοντας ἀπὸ τοὺς Ἀγίους Τόπους βρέθηκε στὴν Ἀθήνα. Στὴ συνέχεια τοῦ ταξιδιοῦ γιὰ τὴ πατρίδα του πέρασε ἀπ' ὅλες τίς πόλεις τοῦ Κορινθιακοῦ: Κόρινθο, Βοστίτσα, Ναύπακτο, Πάτρα²⁹. Τὴν ἴδια περίπου διαδρομὴ, ἀλλὰ πρὸς τὴν ἀντίθετη κατεύθυνση, ἔκανε ὁ Κυριακὸς ὁ Ἀγκωνίτης στὸ πρῶτο τοῦ ταξίδι στὴν Πελοπόννησο³⁰. Ξεκίνησε ἀπὸ τὴν Ἰταλία στὶς ἀρχὲς Νοεμβρίου τοῦ 1435 καὶ τὸ Φεβρουάριο τοῦ 1436 πέρασε ἀπὸ τὴν Καλυδὼνα στὴν Πάτρα. Στὶς 8 Μαρτίου βρισκόταν στὴ Ναύπακτο καὶ μετὰ ξαναγύρισε στὴν Πελοπόννησο (Αἴγιο) γιὰ νὰ ἐπισκεφθῇ ἀπὸ κεῖ τίς πόλεις τῆς Ἀνατολικῆς Στερεᾶς³¹.

28. Thiriet, *Romanie vénitienne*, σ. 325 - 349. Jules Sottas, *Les messageries maritimes de Venise aux XIVe & XVe siècles*, Παρίσι 1938.

29. Βλ. παρακάτω, σ. 16.

30. Βλ. παρακάτω, σ. 20.

31. Ἀνάλογη πορεία ἔκανε καὶ ὁ περιηγητὴς Saewulf πηγαίνοντας στοὺς Ἀγίους Τόπους τὸ 1102: πέρασε τὴν Κεφαλονιά, ἔφτασε στὴν Πάτρα, ποὺ ὀνομάζει ἓνα ὥραϊο νησί, ἀπὸ κεῖ πῆγε στὴν Κόρινθο καὶ μετὰ «ad portum Hostae» (Livadostroto), γιὰ νὰ καταλήξῃ στὴ Θήβα καὶ στὴν Εὐβοία (Saewulf, *Relatio de Peregrinatione Saewulfi ad Hierosolimam et Terram Sanctam*, ἐκδ. M. d'Avezac, *Recueil de voyages et de mémoires publiés par la Société de Géographie*, 4, Παρίσι 1839. Ἀγγλικὴ μετάφραση ἀπὸ τὸν Canon Brownlow στὴ σειρὰ *Palestine Pilgrim's Text Society*, 4, Λονδίνο 1892). Λίγα χρόνια ἀργότερα στὰ μέσα τοῦ 12ου αἰῶνα ὁ Βενιαμὶν ἀπὸ τὴν Τουδέλη ἀκολούθησε τὴν ἴδια περίπου διαδρομὴ: ἀπὸ τὴν Ἀκαρνανία πέρασε στὴν Πάτρα, μετὰ στὴ Ναύπακτο, ἀπὸ κεῖ στὴν Crissa, γύρισε πίσω στὴν Κόρινθο καὶ κατέληξε στὴ Θήβα, χωρὶς νὰ ἀναφέρῃ ἂν ἔφτασε ἀπὸ τὴν ξηρὰ ἢ τὴ θάλασσα (The Itinerary of Benjamin of Tudela: Critical Text, Translation and Commentary by M. N. Adler, Λονδίνο 1907).

Μετὰ ἀπ' αὐτὴ τὴν εἰσαγωγή, ποὺ ἔκρινε ἀπαραίτητη γιὰ νὰ μπορέσῃ ὁ ἀναγνώστης νὰ ἔχῃ μιὰ γενικὴ εἰκόνα τῆς θέσης τῆς Πάτρας στὴν πορεία τῶν περιηγητῶν, παραθέτω τὰ περιηγητικὰ κείμενα κατατάσσοντάς τα σὲ ὁμάδες ἀνάλογα μὲ τὴν ἀξία τῶν εἰδήσεων ποὺ περιέχουν. Γιὰ κάθε περιηγητὴ δίνω ἐπίσης ἓνα σύντομο βιογραφικὸ σημεῖωμα.

1. Τὸ σημαντικότερο περιηγητικὸ κείμενο γιὰ τὴν Πάτρα εἶναι τοῦ Nicolaο de Marthono, Ἰταλοῦ νοταρίου³². Ξεκίνησε ἀπὸ τὴν Carinola, κοντὰ στὴν Κάπουα τῆς Καμπανίας, γιὰ τοὺς Ἁγίους Τόπους. Περνώντας ἀπὸ τὴ Μάλτα, τὴ Σικελία καὶ τὰ Κύθηρα ἔφτασε στὴν Ἀλεξάνδρεια στὶς 25 Ἰουλίου 1394. Ἀφοῦ περιηγήθηκε τοὺς Ἁγίους Τόπους, ἐπέστρεψε ἀπὸ τὴ Ρόδο καὶ τὴν Κῶ, γιὰ νὰ καταλήξῃ, ὕστερα ἀπὸ πειρατικὴ ἐπίθεση, ἀπὸ τὴν ὁποία μόλις σώθηκε, στὴν Ἀθήνα τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1395³³. Στὴ συνέχεια πῆγε στὴν Εὐβοία, ἐλπίζοντας ὅτι θὰ εὑρίσκε βενετσιάνικο πλοῖο γιὰ τὸ ταξίδι τῆς ἐπιστροφῆς. Ἐκεῖ εἶχε τὴν εὐκαιρία νὰ γνωρίσῃ τὴν πόλιν καὶ νὰ μᾶς δώσῃ μιὰ ἀπὸ τίς χαρακτηριστικότερες περιγραφές της³⁴. Ἐπειδὴ μάταια περίμενε τὸ πλοῖο, γύρισε πίσω στὴν Ἀθήνα πέρνοντας μαζί του συστατικὰ γράμματα ἀπὸ τὸ βαῖλο τοῦ Νεγροπόντε καὶ ἀπὸ κεῖ πῆγε στὴν Κόρινθο. Ἀπὸ τὴν Κόρινθο ἔπλευσε στὴ Βοστίτσα, πέρασε ἀπέναντι στὴ Ναύπακτο, ἀπ' ὅπου γύρισε πάλι πίσω στὴν Πελοπόννησο, στὴν Πάτρα³⁵.

Quando intravimus in mare — Et navigavimus versus civitatem Patrax, distantem a Coranto mlearia C, et ambulavimus per quoddam brachium maris quod est inter dispotatum Romanie et dispotatum Albanie, largum alicubi mlearia III, alicubi mlearia IIIIor, alicubi sex, et alicubi duo

De terra Posticze

De terra Vetranicze

De castro Nepantu- Eodem die in vespers, a latere dispotatus Albanie, invenimus quodam bonum castrum quod vocatur Nepantu, cui dominatur dispota de Arta, et ipsa hora subito supervenit quidam ventus inpetuosus, ex quo insurgit tempestas maris valida ita quod, nisi quia brigantinus erat copertus, mare transiebat supra ipsum et implevis-

32. Βιογραφικὸ σημεῖωμα καὶ ἀποσπασματικὴ ἐκδόση δίνει ὁ Paton, ὁ. π., σ. 30 - 36. Βλ. ἐπίσης Πασχάλη, ὁ π., σ. 235 - 236. Bon, Morée franque, σ. 31.

33. Judeich, Athen im Jahre 1395 nach der Beschreibung des Nicolas de Marthoni. *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts. Athenische Abteilung* 22 (1897) 423 - 438.

34. J. Koder, Ἡ Εὐβοία στὰ 1395 (ἀπὸ μεσαιωνικὸ ἰταλικὸ ἡμερολόγιο). *Ἀρχεῖον Εὐβοικῶν Μελετῶν* 19 (1974) 49 - 57.

35. Τὸ κείμενο ἐξέδωσε ὁ Leonie Grand, Relation du Pèlerinage à Jérusalem de Nicolas de Martoni, notaire italien (1394 - 1395). *Revue de l'Orient Latin* 3 (1895) 566 - 669,

set eum aqua, et cum dicta fortuna et periculo cursimus usque ad portum civitatis Patrax predicto die in occasu solis. Civitas ipsa distat a marina per duas balistratas

Quando applicuimus ad Patrax — Eodem die in crepusculo intravimus civitatem Patrax, et non invenimus locum aliquem nec hostulaniam ad morandum, nec in ecclesia Sancti Nicolai in qua est locum Minorum Sed archiepiscopus Patrax, qui erat notus et amicus domini Antonatii, recepit omnes nos in hospitio suo, quod est pulcrum hospitium. Habet unam salam longam paxus XXV, in cujus sale parietibus est picta in circuytu tota ystoria destructionis civitatis Troye Dictus archiepiscopus, qui est de ordine Minorum, dominatur dicte civitati et pluribus aliis terris sibi subditis in temporalibus et spiritualibus. Alias dictus archiepiscopatus Patrax valebat annuatim mulearia ducatorum viginti et quinque millia, modo vero valet annuatim circa milearia ducatorum quindecim millia

Quando discessimus de Patrax — Die veneris sancto, invenimus unam barcham de civitate seu insula Gorfo que venerat ad portum Patrax, cui convenimus ducatos quinque de portando nos usque ad Gorfo, et, audito ibi officio dicto die veneris sancto et visitatis quibusdam ecclesiis, ut moris est die predicto inter catholicos christianos, inter quas invenimus ecclesiam Sancti Andree extra civitatem per medium muleare, que ecclesia est archiepiscopatus ipsius civitatis et est pulcra ecclesia ad lamiam, et invenimus quamdam aliam ecclesiam vocabuli , ubi sanctus Andreas apostolus, stans in illis partibus ad predictandum fidem Christi, fuit captus et carceratus Dicto die veneris in crepusculo descendimus ad marinam Patrax et, facto ibi aliquali sompno pro recreatione nostrarum personarum, intravimus de nocte dictam barcham et accepimus iter versus Gorfo ³⁶

Ἡ πρώτη πληροφορία τοῦ Nicolao de Marthono γιὰ τὴν Πάτρα εἶναι ἴσως μοναδική, γιατί μᾶς δίνει τὴν ἀπόσταση τῆς πόλης ἀπὸ τὴ θάλασσα: περίπου δύο «balistratas». Ἐνῶ γιὰ τοὺς ἀρχαίους καὶ κυρίως τοὺς Ρωμαίκοις χρόνους ἀπὸ τὰ ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα ἔχουμε μια κάποια εἰκόνα τῆς τοπογραφίας τῆς πόλης, ἀπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους δυστυχῶς δὲν ἔχουμε παρὰ ἐλάχιστα ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα θὰ μπορούσαμε νὰ ἀντλήσουμε στοιχεῖα γιὰ τὴν τοπογραφία της, μὲ ἐξαίρεση τὸ κάστρο, ποὺ σώζεται ὡς σήμερα, καὶ μερικὰ λείψανα ἐκκλησιῶν, ποὺ ἀνῆκουν, ὁμως, στοὺς βυζαντινοὺς χρόνους Ἀπὸ τίς ἄλλες πηγές, βυζαντινές ἢ δυτικές, ἐλάχιστα στοιχεῖα, ἀπ' ὅσο τουλάχιστον ξέρω, ὑπάρχουν γιὰ τὴν τοπογραφία τῆς πόλης στὰ Βυζαντινα χρόνια καὶ στα χρόνια τῆς Φραγκοκρατίας. Πολύτιμο γιὰ τὴν ἱστορία τῆς Πάτρας εἶναι τὸ χρονικὸ τοῦ Σφραντζῆ, ποὺ μᾶς δίνει τοπογραφικὲς ἐνδείξεις, ὅταν περιγράφῃ τὴν πολιορκία τῆς πόλης ἀπὸ τὸν Κωνσταντῖνο Παλαιολόγο. Σ' ἓνα σημεῖο εἶναι ἀπόλυτα σαφεῖς οἱ πηγές μας: στὴ διάκριση τῆς ἀκρόπολης ἀπὸ τὴν πόλη ³⁷. Ἡ

36. Relation du Pèlerinage de Nicolas de Martoni, σ. 660 - 662.

37. «Τῇ δὲ ε' η' πρῶτῃ τοῦ αὐτοῦ, ἡμέρᾳ τῆς ἐβδομάδος α' η' ἐξελθόντες οἱ τοῦ κάστρου ἔκκριτοι καὶ πᾶς ὁ λαὸς καὶ ἐλθόντες μέχρι καὶ τοῦ ῥηθέντος ναοῦ τοῦ ἁγίου, τῷ δεσπότῃ καὶ αὐθέντῃ μου προσκύνησαν καὶ τὰς κλεῖς τοῦ κάστρου δεδώκασιν. Καὶ καβαλλικεύσαντες μετὰ πλείστης ὅτι χαρᾶς καὶ τοῦ ἐνὸς μέρους καὶ τοῦ ἄλλου, ἐσέβημεν εἰς τὸ κάστρον καὶ μέχρι τῶν εἰς τὸν ναὸν τοῦ ἁγίου Νικολάου ὁσπιτίων ἀπήλθομεν, τῆς

πόλη βρισκόταν ἔξω ἀπὸ τὴν ἀκρόπολη καί, ὅπως φαίνεται καθαρά ἀπὸ τὸ κείμενο τοῦ Σφραντζῆ, περικλειόταν ἀπὸ τεῖχος. Ἀπεῖχε δὲ ἀπὸ τὴ θάλασσα, σύμφωνα μὲ τὴν πληροφορία τοῦ Nicolao de Marthono, δύο «balistratas», δηλαδὴ περίπου 800 μέτρα³⁸. Αὐτὴ ἡ μαρτυρία συμφωνεῖ ἀπόλυτα μὲ τὰ ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα τῶν ἀρχαίων καὶ πρώτων βυζαντινῶν χρόνων, πὺ ξαπλώνονται στὴ σημερινὴ πόλη, στὴν περιοχὴ ἀκριβῶς κάτω ἀπὸ τὸ κάστρο καὶ σὲ ἀπόσταση ἀπὸ τὴ θάλασσα τόση, ὅση ὑπολογίζει ὁ περιηγητὴς μας (ὡς τὴ σημερινὴ πλατεία Ὀλγας) καὶ σὲ ἑκτασὴ ὅση εἶναι τὸ μῆκος τοῦ λιμανιοῦ τῆς πόλης. Πράγματι σὲ ἀπόσταση 800-1.000 μέτρα ἀπὸ τὸ λιμάνι δὲν ὑπάρχουν ἴχνη ἀρχαίων ἢ βυζαντινῶν κτισμάτων. Δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ τῆς περιοχῆς αὐτῆς ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα δείχνουν ὅτι ἡ πόλη στὰ σημεῖα αὐτὰ ξαπλωνόταν ὡς τὴ θάλασσα³⁹. Στὰ βυζαντινὰ ὅμως χρόνια φαίνεται ὅτι ἀπομακρύνθηκε ἀπὸ τὴ θάλασσα καὶ τραβήχθηκε πρὸς τὸ ἐσωτερικόν, φαινόμενο πὺ συναντᾶμε σὲ πολλὰς μεσαιωνικὰς πόλεις, γιατί ὁ φόβος τῶν πειρατῶν ἀνάγκασε τοὺς κατοίκους νὰ φεύγουν μακριὰ ἀπὸ τὴ θάλασσα⁴⁰.

Patrax. Ἡ παραλλαγὴ αὐτὴ τοῦ ὀνόματος τῆς Πάτρας δὲν εἶναι ἄγνωστη σὲ δυτικὰς πηγὰς⁴¹. Ἐτσι σὲ βενετσιάνικα ἔγγραφα διαβάζουμε: «in loco Patraxii»⁴², «in Patraxio»⁴³ καὶ στὶς «Assises de Romanie»: «Patrax»⁴⁴.

Ἡ ἐκκλησία τοῦ Ἀγίου Νικολάου ἦταν ἡ σημαντικότερη τῆς Πάτρας μετὰ τὴν ἐκκλησία τοῦ Ἀγίου Ἀνδρέα. Ἀνῆκε στοὺς Φραγκισκανοὺς (in qua est ordine Minorum) καὶ βρισκόταν μέσα στὴν πόλη κοντὰ στὸ κάστρο⁴⁵. Σὲ ἔγγραφο τῆς 27 Σεπτεμβρίου 1440 ἀναφέρεται «... φρὰ Ἰωάννης

μὲν ὁδοῦ πάσης κατεστρωμένης πάντων ἀνθρώπων..., ἀπὸ δὲ ἄνωθεν τοῦ κοιλὰ διὰ σκευῶν καὶ τζαγρῶν κακῶς δεξιουμένων ἡμῶν, εἰ καὶ οὐδὲν τι ἐβλαψαν» (Σ φ ρ α ν τ ζ ῆ ς, ἐκδ. V. Grecu, σ. 42). Βλ. καὶ Χρονικὸ τοῦ Μορέως, στ. 1410 κέξ. (ἐκδ. Schmitt), Livre de la conquête, § 91, Cronaca di Morea, σ. 422.

38. Ἡ balistrata δηλώνει τὸ βεληνεκὲς ἐνὸς βέλους ἀπὸ 380 ὡς 400 μέτρα (Thiriet, Romanie vénitienne, σ. 6, σημ. 1).

39. «Τὸ δὲ ἱερὸν τοῦτο ἐς τὰ ἐπὶ θαλάσση τῆς πόλεως ἐρχομένοις ἔστιν ἐκ τῆς ἀγορᾶς ἐν δεξιᾷ τῆς ὁδοῦ» (Π α υ σ α ν ί α ς VII, 21, 6).

40. Βλ. σχετικὰ D. Zakythinos, La ville Byzantine *Diskussions - Beiträge zum XI Internationalen Byzantinistenkongress*, Μόναχο 1961, σ. 79 - 80, 83 καὶ Βακαλόπουλου, ὁ. π., σ. 127 κέξ.

41. Γιά τὶς παραλλαγὰς τοῦ ὀνόματος τῆς Πάτρας βλ. τὸ ἄρθρο τοῦ Ernst Meyer στὴ *Realencyclopädie*, 18, 4, στ. 2.191 - 2.222 καὶ Bon, Morée franque, σ. 449, σημ. 1.

42. Gerland, ὁ. π., σ. 152.

43. Gerland, ὁ. π., σ. 153.

44. G. Recoura, Les Assises de Romanie, Παρίσι 1930, σ. 191.

45. Γιά τὴν ἐκκλησία τοῦ Ἀγίου Νικολάου βλ. Gerland, ὁ. π., σ. 117, σημ. 1. Zakythinos, Despotat, 2, σ. 307. Bon, Morée franque, σ.

ντὲ Φέρω κουστόδος καὶ φρᾶ Φραγγίσκος βαρδιάνος, ὁφφικιάλιοι τοῦ κον-βέντου τοῦ ἁγίου Φραγγίσκου, κατοικοῦντες μὲν ἐν τῷ μοναστηρίῳ τοῦ Ἁγίου Νικολάου τοῦ ἐντὸς τῆς χώρας τῶν Παλαιῶν Πατρῶν. . .»⁴⁶.

Οἱ περιηγητὲς μας μὴ βρίσκοντας μέρος γιὰ νὰ μείνουν κατέληξαν στὸ ἀρχιεπισκοπικὸ μέγαρο, ὅπου φιλοξενήθηκαν ἀπὸ τὸν ἀρχιεπίσκοπο τῆς Πάτρας. Ἡ περιγραφή τοῦ μεγάρου ἀπὸ τὸν Nicolao de Marthono εἶναι χαρακτηριστική: ἡ μεγάλη αἶθουσα τοῦ κτηρίου εἶχε μῆκος 25 βήματα καὶ γύρω-γύρω στοὺς τοίχους της ἦταν ζωγραφισμένη ὅλη ἡ ἱστορία τῆς καταστροφῆς τῆς Τροίας⁴⁷.

Τὴν Παρασκευὴ οἱ περιηγητὲς μας, ἀφοῦ παρακολούθησαν τὴ λειτουργία, ἐπισκέφτηκαν διάφορες ἐκκλησίες τῆς Πάτρας. Ἐτσι ἔφτασαν μέχρι τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέα, ποῦ ἦταν σὲ ἀπόσταση μισοῦ μιλιαρίου περίπου ἔξω ἀπὸ τὴν πόλιν⁴⁸. Εἶναι ἡ μοναδικὴ μαρτυρία γιὰ τὴν ἀπόσταση τοῦ ναοῦ ἀπὸ τὴν πόλιν, ὅπως μοναδικὴ εἶναι καὶ ἡ παρατήρηση τοῦ περιηγητῆ ὅτι ἡ ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέα βρισκόταν κοντὰ στὰ ἔλη⁴⁹. Τὰ ἔλη αὐτὰ πολὺ πιθανὸ νὰ ἔφταναν μέχρι τὴν περιοχὴ τοῦ σημερινοῦ λιμανιοῦ τῆς πόλης. Ἐτσι ἴσως ἐξηγεῖται γιὰτὶ στὴν περιοχὴ αὐτὴ λείπουν τελείως τὰ ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα, ὅπως ἀνέφερα πιὸ πάνω.

Κοντὰ στὴν ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέα οἱ περιηγητὲς μας βρῆκαν μιὰ ἄλλη ἐκκλησία, ὅπου ἦταν ὁ τόπος τοῦ μαρτυρίου τοῦ Ἁγίου. Στὸ σημεῖο αὐτὸ τὸ χειρόγραφο παρουσιάζει ἓνα κενὸ καὶ ἔτσι τὸ ὄνομα τῆς δευτέρης αὐτῆς ἐκκλησίας δὲν μᾶς εἶναι γνωστὸ.

2. Ὁ σημαντικότερος περιηγητὴς τοῦ 15ου αἰῶνα εἶναι ἀναμφισβήτητα ὁ Κυριακὸς ὁ Ἀγκωνίτης. Οἱ περιηγητικὲς του ἐντυπώσεις δὲν βρίσκονται συγκεντρωμένες σ' ἓνα ὁλοκληρωμένο ἔργο, ἀλλὰ σὲ σκόρπιες σημειώσεις (Commentaria) καὶ γράμματα. Τὴν πληρέστερη περιγραφή τοῦ ταξιδιοῦ τοῦ Κυριακοῦ τοῦ Ἀγκωνίτη ἔδωσε ὁ Bodnar

452 - 453. Θωμὸς οὐλοῦ, ὁ.π., σ. 318, σημ. 2. Κ. Τριανταφύλλου, Ἱστορικὸ Λεξικὸ τῶν Πατρῶν, Πάτρα 1959, σ. 42.

46. Gerland, ὁ.π., ἔγγρ. ἀρ. 22, σ. 224.

47. Bon, Morée franque, σ. 452. Τριανταφύλλου, ὁ.π., σ. 78. Zakythinos, Despotat, 2, σ. 178. Gerland, ὁ.π., σ. 14, σημ. 3.

48. Πρβλ. Thiriet, Régestes des délibérations, σ. 228. Θωμὸς οὐλοῦ, ὁ.π., σ. 351 - 52 καὶ 263, σημ. 4. Bon, Morée franque, σ. 452 - 453. Ὁ Πάπας Ἰννοκέντιος τονίζει τὸν κίνδυνο ποῦ ἀντιμετώπιζε ὁ ναὸς ἀπὸ τὶς πειρατικὲς ἐπιδρομὲς, καθὼς βρισκόταν ἔξω ἀπὸ τὴ πόλιν: «Cum igitur Ecclesia Patracensis, in maris littore constituta, incurribus pateat piratarum .» (Epistolae XIII, 169, P. L. 216, στ. 342).

49. Θωμὸς οὐλοῦ, ὁ.π., σ. 64, σημ. 4. Τριανταφύλλου, ὁ.π., σ. 31 - 32.

μέ βάση τὰ *Commentaria* ⁵⁰, τὸ ἡμερολόγιο ⁵¹ καὶ τὰ γράμματά του ⁵².

Ὁ Κυριακὸς γεννήθηκε στὴν Ἀγκώνα τὸ 1391. Ἡ οἰκογένειά του — οἰκογένεια πλουσίων ἐμπόρων — τοῦ ἔδωσε τὶς δυνατότητες, γιὰ νὰ ταξιδέψῃ ἀπὸ πολὺ μικρὴ ἡλικία. Ἐννέα χρόνων (!) εἶχε ἤδη ταξιδέψῃ σ' ὅλη τὴν Ἰταλία καὶ τὸ 1412 καὶ 1414 στὴ Μικρὰ Ἀσία, τὴν Αἴγυπτο, τὴν Κύπρο καὶ τὴ Δαλματία.

Στὶς ἀρχὲς Νοεμβρίου 1435 ξεκίνησε ἀπὸ τὴν Ἀγκώνα γιὰ τὴν Πελοπόννησο, ἀλλὰ ἀντίθετοι ἄνεμοι τὸν ἔρριξαν στὴ *Melita*. Ἀλλάζοντας ἔτσι πορεία συνέχισε τὸ ταξίδι του πρὸς βορρὰ καὶ στὶς 9 Νοεμβρίου 1435 ἦταν στὴ Ζάρα, ὅπου ἔμεινε ὡς τὶς 26 Νοεμβρίου. Μετὰ στράφηκε νότια καὶ ἔπλευσε ὡς τὴν Κέρκυρα, ὅπου ἤθελε νὰ σταματήσει, ἀλλὰ ἡ ἐπιδημία, πού εἶχε πέσει στὸ νησί τὸν ἀνάγκασε νὰ προχωρήσῃ νοτιότερα ὡς τὴν Ἄρτα, ὅπου συναντήθηκε μὲ τὸν Κάρολο Β' Τόκκο. Στὶς 8 Φεβρουαρίου 1436 ἔφτασε στὴν Καλδὼνα καὶ στὶς 27 ἦταν ἤδη στὴν Πάτρα. Ἐκεῖ περιέγραψε ἓνα ὑπόγειο καμαρωτὸ διάδρομο κοντὰ στὸ ναὸ τοῦ Ἀγίου Ἀνδρέα, ὅπου βρισκόταν καὶ ἡ πηγὴ μὲ τὸ ἁγίασμα, καὶ ἀντέγραψε ἐπιγραφές ⁵³. Στὶς 8 Μαρτίου ἦταν στὴ Ναύπακτο, μετὰ γύρισε στὸ Αἴγιο, πέρασε πάλι ἀπέναντι στὴν Κύρρα, τὸ ἀρχαῖο ἐπίνειο τῶν Δελφῶν, ἀπ' ὅπου πῆγε στὴν Ἀμφισσα, στοὺς Δελφούς, στὴ Λειβαδιά, στὴ Χαιρώνεια, στὸν Ὀρχομενὸ, στὴ Θήβα καὶ στὶς 4 Ἀπριλίου 1436 στὴν Εὐβοία, ὅπου συνάντησε τὸν Νικόλαο Σεκουνδινὸ ⁵⁴. Στὴ συνέχεια τὸν βρίσκουμε στὴν Ἀθήνα ⁵⁵, ὅπου ἔμεινε

50. Τὰ *Commentaria* ἐξέδωσε ὁ *Carlo Moroni*: *Epigrammata repta per Illyricum a Cyriaco Anconitano apud Liburniam*. Rome ca. 1660. Ἐπανεκδόθηκε μὲ τίτλο: *Inscriptiones seu Epigrammata Graeca, et Latina repta per Illyricum a Cyriaco Anconitano apud Liburniam. Designatis locis, ubi quaeque inventa sunt cum Descriptione Itineris. Romae 1747*.

51. Τὸ ἡμερολόγιο εἶναι τὰ πάρεργα τοῦ ταξιδιοῦ τοῦ 1435 - 1436, πού δημοσίευσε ὁ *Paul Maas*: *Ein Notizbuch des Cyriacus von Ancona aus dem Jahre 1436, Beiträge zur Forschung, Studien und Mitteilungen aus dem Antiquariat Jacques Rosenthal, München, 1 Folge, Heft 1 (1913), σ. 5 - 15*.

52. *E. W. Bodnar*, *Cyriacus of Ancona and Athens*, *Collection Latomus* 43, Βρυξέλλες 1960. Πρβλ. ἐπίσης *W. Miller*, *The Latins in the Levant, A. History of Frankish Greece (1204 - 1566)*, Λονδίνο 1908, σ. 417 - 425. *K. Setton*, *Catalan Domination of Athens, 1311 - 1388*, Cambridge 1948, σ. 232 - 235. *P. Mac Kendrick*, *A Renaissance Odyssey. The Life of Cyriac of Ancona. Classical and Mediaevalia* 13 (1952), 131 - 145. *B. Ashmole*, *Cyriac of Ancona, Proceedings of the Brit. Acad.* 45 (Italian Lecture 1957), Ὁξφόρδη 1960. *Bon*, *Morée franque*, σ. 32, σημ. 3. Σιμόπουλου, ὁ.π., σ. 301 - 315.

53. *Bodnar*, ὁ.π., σ. 32 - 33. *Rudolf Weil*, *Oeniadae, Ein Beitrag zur Bücherkunde und Philologie August Wilmans zum 25 März 1903 gewidmet*, Λειψία 1903, σ. 341 - 354.

54. *Π. Μαστροδημήτρης*, *Κυριακὸς ὁ ἐξ Ἀγκῶνος εἰς Εὐβοίαν καὶ μιὰ συνάντησίς του μετὰ τοῦ Νικ. Σεκουνδινοῦ*, Ἀθήνα 1966.

55. *Bodnar*, ὁ.π., σ. 35 - 40.

ἀπὸ τὶς 7 ὥς τὶς 22 Ἀπριλίου 1436 καὶ θαύμασε καὶ περιέγραψε τὴν Ἀκρόπολη. Στὶς 22 Ἀπριλίου κατέβηκε στὸν Πειραιᾶ, ἀπ' ὅπου συνέχισε τὸ ταξίδι του στὴν Πελοπόννησο περνώντας ἀπὸ τὰ Μέγαρα, τὸν Ἴσθμό, τὴν Κόρινθο καὶ τὰ Καλάβρυτα, ὅπου ἔφτασε στὶς 27 Ἀπριλίου. Ἐκεῖ συνάντησε τὸν Γεώργιο Καντακουζηνό⁵⁶. Στὶς 30 Ἀπριλίου γύρισε στὴν Πάτρα ἀπὸ τὸ δρόμο τοῦ «Aegium» (Αἰγίου)⁵⁷. Ἀπὸ τὴν Πάτρα γύρισε πίσω στὴ Βενετία περνώντας ἀπὸ τὴν Ἄρτα, τὴ Λευκάδα, τὴν Κέρκυρα καὶ τὸ Δυρράχιο.

Τὸ 1437 βρίσκεται πάλι στὴν Πελοπόννησο καὶ πλέοντας νότια πέρασε ἀπὸ τὰ Κύθηρα καὶ τὴ Μονεμβασιά. Ὑστερα γύρισε πάλι δυτικά. Τὸν συναντᾶμε στὴν Πάτρα⁵⁸, ἀπ' ὅπου περνώντας ἀπὸ τὸν Πύργο τῆς Ἠλείας, τὰ Ὀλύμπια καὶ τὴ Μεγαλόπολη ἔφτασε στὶς 24 Σεπτεμβρίου στὴ Σπάρτη καὶ τὸ Μυστρά. Ἐκεῖ ἐπισκέφτηκε τὸν Δεσπότη Θεόδωρο Παλαιολόγο⁵⁹. Γιὰ τὴ συνέχεια αὐτοῦ τοῦ ταξιδιοῦ καὶ τὴν ἐπιστροφή του δὲν ἔχουμε ἄλλες πληροφορίες. Τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1444 βρίσκεται πάλι στὴν Ἀθήνα. Ἀπὸ τὸ 1444 ὥς τὸ 1447 ταξίδεψε στὰ νησιά τοῦ Αἰγαίου Πελάγους, τὴ Θράκη καὶ τὶς παράλιες πόλεις τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Τὸν Ἰούλιο τοῦ 1447 ταξίδεψε γιὰ ἄλλη μιὰ φορὰ στὴν Πελοπόννησο⁶⁰. Στὶς 2 Αὐγούστου ἐπισκέφτηκε τὴν ἀρχαία Σπάρτη. Περιηγήθηκε τὴν περιοχὴ περνώντας ἀπὸ τὴν Ἰθώμη ὥς τὸ Ταΐναρο καὶ γύρισε ἀπὸ τὸ Γύθειο πίσω στὸν Μυστρά⁶¹. Φαίνεται ὅτι τὸν χειμῶνα τοῦ 1447-48 ἔμεινε ἐκεῖ. Στὶς 23 Μαρτίου 1448 ταξίδεψε στὸ Ναύπλιο, στὶς Μυκῆνες καὶ προχώρησε μέχρι τὴν Κόρινθο⁶². Τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1448 ἦταν πάλι στὴν Ἄρτα, ἀπ' ὅπου ἔφυγε στὶς 18 Ὀκτωβρίου γιὰ τὴ Δαδώνη. Τὸν χειμῶνα τοῦ 1448-49 βρίσκóταν στὴν Ἰταλία. Ἀπὸ κεῖ ἔφυγε στὶς 31 Ἰουλίου 1449. Αὕτὴ εἶναι καὶ ἡ τελευταία πληροφορία γιὰ τὸν Κυριακὸν τὸν Ἀγκωνίτη⁶³. Γενικὰ θεωρεῖται ὅτι ὁ χρόνος θανάτου του εἶναι τὸ 1455.

56. Bodnar, ὁ.π., σ. 42. Zakythinos, Despotat, 2, σ. 305 - 306.

57. Bodnar, ὁ.π., σ. 42.

58. Bodnar, ὁ.π., σ. 47.

59. Bodnar, ὁ.π., σ. 48.

60. R. Sabbadini, Ciriaco d'Ancona e la sua descrizione autografa del Peloponneso, trasmessa da Leonardo Botta, *Miscellanea Ceriani*, Μιλάνο 1910, σ. 181 - 247.

61. Bodnar, ὁ.π., σ. 61 - 62.

62. P. Wolters, Cyriacus in Mykenä und am Tainaron. *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Athenische Abteilung* 40 (1915) 91 - 102.

63. Bodnar, ὁ.π., σ. 64 - 68. Χ. Γ. Πατρινέλης, Κυριακὸς ὁ Ἀγκωνίτης. Ἡ δὴθεν ὑπηρεσία του εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ σουλτάνου Μωάμεθ τοῦ Πορθητοῦ καὶ ὁ χρόνος τοῦ θανάτου του. *Ἐπετηρὶς τῆς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν* 36 (1968) 152 - 160.

Ὁ Κυριακὸς στὰ συνεχῆ ταξίδια του ἐπισκέφτηκε τὴν Πάτρα τρεῖς φορές: στίς 27 Φεβρουαρίου καὶ στίς 30 Ἀπριλίου 1436 καὶ τὸ 1437. Στὸ πρῶτο του ταξίδι ἐπισκέφτηκε τὸν ναὸ τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέα καὶ ἔκανε μιὰ μοναδική περιγραφή τοῦ ὑπογείου καμαρωτοῦ διαδρόμου, ὅπου ἦταν ἡ πηγή μὲ τὸ ἀγίασμα, καὶ ἀντέγραψε ἐπιγραφές⁶⁴.

45 Apud Peloponensum in Patra : ad III.K.

Martias in moenijs.

L. VEIRIO. L. QUI

FRONTONI. VETE. LEG . XII . FUL

46 Ibidem extra Civitatem in aede S. Mariae Hierocomiae.

SEX. APPULO . L . F . FIRMO

47 Ibidem in alio lapide.

C. VETULLUS. M . F . QUI

SIGNIFER . LEG . X . EQUI

C . AURELIO . C . BASSO . ANNOR . X

Ad aedem Andreae Apostoli SS. nomine Demetrii vidimus mirabile antrum sub humo, quod vetustissimum fuerat, ingens, & mira architectorum ope monumentū ex integro consculpto lapide. descendes in eum per XVI. gradus, sub cava testudine, habens ad tetragonas parietes, XIII. fenestras: quaelibet continet binas ternasue, aut quaternas funerales cineribus urnas. Id enim mirabile opus, & incredibile videtur. nam testudo ipsa omnibus cum quatuor parietibus suis, gradusque, & pavementum omnia ex unico durissimo saxo, fabrefactoris arte conspiciuntur. Prope Epigramma tale.

IPHILONIS MEMORIA

49 Apud eandem Patrarum Civitatem in moenijs.

. AEQUANAE

. SEX. F. MUSAE

. SACERD . DIANAE

AUG . LAPHRIAE . ET

SAC . AUG . IMAGINI

ET . STATUIS . II . ON

D. D

SEX. ABONNUS

PA

50 Ad aedem S. Mariae Agailie.

ΣΑΤΥΡΟΣ

ΑΙΣΧΙΝΑ

64. Τὸ κείμενο εἶναι ἐκδεδομένο στὸ ἔργο τοῦ M o r o n i, Epigrammata reperta, σ. 6 καὶ στὴν εἰσαγωγή πού ὁ L a u r e n t i u s M e h u s ἔκανε στὸ Itinerarium τοῦ Κυριακοῦ : Kyriaci Anconitani Itinerarium, nunc primum ex ms. cod. in lucem erutum... Editionem recensuit, animadversionibus, ac praefatione illustravit, nonnullisque ejusdem Kyriaci epistolis partim editis partim ineditis, locographio Laurentius Mehus, Φλωρεντία 1742, σ. 29 - 31.

- 51 T. STATILIUS. T. F. PAL. FELX
EQUO. PUBLICO. TRIB. CHO
XXVI . VOLUNTARIORUM
CIVIVM . ROMANORUM
VIXIT . ANNS. XXXV
MENS. III. DIEB. XVII
- 52 Ad Columnam marmoream extra civitatem
L. V. F. A. ANNIOY
ΑΛΥΠ. ΑΛΥΠΙΑΝΟΥ
ΤΣΥΙ Ψ. Β
- 53 P. AEMILIUS . URBANUS
ANNOR . XXXV
MATER . ET . SOROR
FECERUNT . AEMILIA
EROTIS . ET
AEMILIA . SECUNDA
- 54 Ad aedem S. Nicolai Ordinis Minorum in Columna.
D. D. N. N
ARCADI
ET. HONOR
AUGG. SPE
HOC . SPE . BIS
PROE . EVSEBI . D
- 55 ΤΩΝ. ΔΕCΠΟΤΩΝ. ΗΡΩΩΝ
ΦΛ. ΒΑΛΕΝΤΙΝΙΑΝΟΥ. ΚΑΙ
ΒΑΛΕΝΤΟC
ΤΩΝ. ΑΥΤΟΥCΤΩΝ
- 56 IMP. CAES
G. VALERIUS
DIOCLETIANUS
P.F.AUG. FL. VA-
LENTINIANO
ET. FL. VAL. MA
XIMIANO. NOBILISS
CAESS
- 57 Ad aedem S. Andreae in marmore.
M. DOIO. L. F. QUI
BALDO. DEC. ARBITR
L. DURCATI. EROTIS
- 58 ΞΕΝΙΣ. ΑΙΣΧΡΙΩΝΟC
ΣΤΡΑΤΟΚΛΗΞ. ΑΡΧΙΤΕΛΕΟC
ΤΙΜΑΙΟΝ . ΘΕΟΙC
- 59 Item in Achaia apud Naupactum ad VIII. Id. Martias in moenijs ad Orientalem partem...

Ad v. K. Maias per niveos Saturnei montis, & difficiles calles Calabrutam adveni, ubi Georgium Catacuzinon, virum hac aetate graecis litteris eruditum, ac librorum Graecorum omnigenum copiosissimum, qui mihi Herodotum historicum, ac alios plerosque suos optimos, & antiquos libros accommodavit.

Exinde ad III. K. Maias inter praefatos colles venimus ad ingens, & mirabile antrum sub altissimo, & integro saxo, in quo aediculam almae Virgini sacram vidimus, & inde per Aergium Patrarum Civitatem pridie K. Maij revisimus, optumo iuvante Iove⁶⁵.

Testatur Ciriacus Anconitanus, cujus scriptas quasdam chartas evolvimus, se Patris in Achaja ad aedem S. Andreae antrum subterraneum ex integro, solidoque lapide vidisse miro artificio fabricatum, in quo per gradus sedecim descensus fuerit, quodque sub una testudine ad tetragonos parietes habuerit loculos quatuordecim, in quibus singulis binae, aut ternae urnae funerales fuerint locatae. Haec Fabricius. Sed tam theatrum, Atheniense, quam antrum subterraneum frustra quaesiveris in hon Itinerario, quod nunc primum in lucem profero. Quamobrem dicendum est haec omnia non ex Itinerario Kyriaci sumpta fuisse, sed ex antiquarum rerum Commentariis ab eodem compositis, de quibus paulo infra dicemus. Eo, quo suspicati fuimus, modo rem se habere didicimus ex specimen eorumdem Commentariorum, quae sub titulo Inscriptionum Cyriaci Anconitani edidit Carolus Moronus ex Bibl. Cardinalis Francisci Barberini senioris. Nam pag. VI., ubi agitur de monumentis Patrensibus apud Peloponnensum, eadem habentur bis verbis. Ad aedem Andreae Apostoli SS. nomine Demetrii vidimus mirabile antrum sub humo, quod vetustissimum fuerat, & mira architectorum ope monumentum ex integro consculpto lapide. Descendes in eum per XVI gradus sub cava testudine habens ad tetragonos parietes XIII. fenestras. Quaelibet continet binas, ternasve, aut quaternas funerales cineribus urnas. Id enim mirabile opus, & incredibile videtur. Nam testudo ipsa omnibus cum quatuor parietibus suis, gradusque, & pavementum omnia ex unico durissimo saxo sabrefactoris arte conspicua conspiciantur & c⁶⁶.

Ὁ περιηγητής μας περιγράφει λεπτομερέστατα τὸν ὑπόγειο καμαρωτὸ διάδρομο ποὺ εἶδε «ad aedem S. Andreae» καὶ ποὺ ὀνομάζει ἄντρο. Ἡ εἴσοδος γινόταν ἀπὸ σκάλα μὲ 16 σκαλοπάτια καὶ στοὺς τετράγωνους τοίχους τοῦ εἶχε 14 παράθυρα μὲ ἀνὰ δύο ἢ ἀνὰ τέσσερες νεκρικές κάλπες. Ὁ Ἀγκωνίτης χαρακτηρίζει τὸ ἔργο mirabile καὶ incredibile, γιατί ὁ θόλος, τὰ σκαλιὰ καὶ τὸ δάπεδο ἦταν φτιαγμένα ἀπὸ ἐνιαία αὐτοφυῆ πέτρα⁶⁷.

65. C. M o r o n i, Epigrammata reperta, σ. 6.

66. L. M e h u s, Itinerarium, σ. 29 - 31.

67. Τὸν ἴδιο αὐτὸ διάδρομο περιέγραψε καὶ ὁ περιηγητής D o d w e l l τὸ 1801: «But the only thing which seems to identify the place, is the fountain, which remains nearly as Pausanias describes it, and is still an *ἁγίασμα*, or sacred well, being dedicated to Saint Andrew. It is inclosed in a Wall, which being composed of small stones and mortar, seems not to be of more ancient date than the neighbouring church. Some steps lead down to it; a copper vessel attached to a chain, which is fixed in the wall, affords the devout or the curious the means of satisfying their thirst. The water is extremely cold and good. The church is completely in ruins, having been destroyed by the Albanian Mohumedans in the year 1770». (E d. D o d w e l l, Classical and Topographical Tour through Greece, during the Years 1801, 1805, and 1806, Λονδίνο 1819, 1, σ. 120).

Πρόσφατες ἀρχαιολογικὲς ἀνασκαφὲς κοντὰ στὸ ναὸ τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέα ἀπὸ τὸν ἐπιμελητὴ Π. Θέμελη ἔφεραν σὲ φῶς τὸν ὑπόγειο καμαρωτὸ διάδρομο ποὺ περιέγραψε ὁ Κυριακὸς ὁ Ἀγκωνίτης⁶⁸. Ὅπως, ὅμως, φάνηκε ἀπὸ τὴν ἀνασκαφή, ὁ θόλος καὶ οἱ τοῖχοι ἦταν κατασκευασμένοι ἀπὸ ὀπτοπλίνθους, ἐνῶ ἡ πηγὴ καὶ τὰ σκαλιὰ ἀπὸ λιθοπλίνθους. Πιθανὸν οἱ τοῖχοι καὶ ὁ θόλος νὰ ἦταν καλυμμένοι ἀπὸ μαρμάρινες πλάκες, ποὺ ἔδωσαν τὴν ἐντύπωση στὸν Κυριακὸ ὅτι ἦταν ἐνιαία αὐτοφυῆς πέτρα. Μιὰ ἄλλη διαφορὰ ἀπὸ τὴν περιγραφὴ τοῦ Κυριακοῦ δίνει ἡ εἰκόνα τοῦ Pomardi στὸ περιηγητικὸ ἔργο τοῦ Dodwell, ποὺ παρουσιάζει 5 σκαλοπάτια ἀντὶ γιὰ τὰ 16 ποὺ ἀνέφερε ὁ Κυριακός. Ἐνδιαφέρον εἶναι ἐπίσης ὅτι αὐτὸς ὁ ὑπόγειος διάδρομος, μέρος ἐνὸς μεγάλου οἰκοδομήματος ποὺ ἴσως ν' ἀνήκε στὸ ναὸ τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέα, σύμφωνα μὲ τὰ πορίσματα τῆς ἀρχαιολογικῆς ἀνασκαφῆς, ἦταν ἀφιερωμένος στὸ ὄνομα τοῦ Ἁγίου Δημητρίου: «SS nomine Demetrii».

Τὸ μοναστήρι τῆς Θεοτόκου (Sanctae Mariae) τοῦ Γηροκομείου, ὅπου ὁ Κυριακὸς ἀντέγραψε ἐπιγραφὲς ἦταν ὁπωσδήποτε παλαιότερο ἀπὸ τὸ 1204. Μετὰ τὴ κατάληψη τῆς πόλης ἀπὸ τοὺς Φράγκους δόθηκε ἀπὸ τὸν Γουλιέλμο Σαμπλίττη στοὺς Ναῖτες. Τὸ 1210, ὅμως, ὁ ἀρχιεπίσκοπος Ἀντελμος τὸ παραχώρησε στὴ μονὴ τοῦ Cluny, γιατί, ὅπως ἀναφέρεται στὸ σχετικὸ ἔγγραφο, ἦταν «filius et alumpnus Ecclesie Cluniacensis»⁶⁹.

Σ' ὅλα τὰ περιηγητικὰ κείμενα ποὺ ἀναφέρουν τὴν Πάτρα συναντᾶμε ἓνα κοινὸ στοιχεῖο: τὴ σύνδεση τῆς πόλης μὲ τὸν προστάτη Ἅγιό της, τὸν Ἅγιο Ἀνδρέα, πρᾶγμα ἄλλωστε φυσικὸ προκειμένου γιὰ κείμενα ποὺ γράφτηκαν ἀπὸ περιηγητὲς-μοναχοὺς. Ξεχωριστὸ ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν τὰ περιηγητικὰ κείμενα τοῦ Ludolf von Südheim «De itinere Terrae Sanctae Liber» καὶ ἐνὸς ἀνώνυμου Γάλλου μὲ τίτλο «Le Voyage de la Sainte Cyté de Hierusalem», ποὺ συνδέουν τὴν Πάτρα μὲ τὴ λατρεῖα τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ γνωστὴ τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέα. Ἀπ' ὅσο ξέρω, ἡ λατρεῖα τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου στὴν Πάτρα δὲν εἶναι γνωστὴ ἀπὸ ἄλλες πηγές.

3. Ὁ Ludolf von Südheim, κληρικὸς στὴν ἀρχιεπισκοπὴ τοῦ Paderborn, πέρασε ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα τὸ 1350. Ταξίδεψε στὴν Ἀνατολὴ ἀπὸ τὸ 1336 ὡς τὸ 1341. Ἡ ἀναφορὰ στὴν καταδίωξη τῶν Ἑβραίων στὴ Γερμανία τὸ 1348 καὶ 1349 σὰν πρόσφατο γεγονὸς ὁδηγεῖ στὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ περιηγητικὸ κείμενο τὸ ἔγραψε λίγο μετὰ τὸ 1350. Τὸ ἔργο του φαίνεται ὅτι εἶχε γνωρίσει μεγάλη δημοτικότητα, γιατί σώθηκε σὲ πολλὰ χει-

68. Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον 19 (1964), Μέρους Β - 2, Χρονικά, σ. 183 - 4.

69. Ζακυθινό, Ὁ ἀρχιεπίσκοπος Ἀντελμος, ὅ.π. Θωμόπουλου, ὅ.π., σ. 303 - 304, Gerland, ὅ.π., σ. 9, σημ. 3, Bon, Morée franque, σ. 453,

ρόγραφα, μεταφράστηκε στη Γερμανία και τυπώθηκε στὰ γερμανικά και στὰ λατινικά.

Στὴν ἀρχὴ τοῦ περιηγητικοῦ του κειμένου ὁ Γερμανὸς περιηγητὴς δίνει πολὺτιμες πληροφορίες γιὰ τοὺς δρόμους ποὺ ὁδηγοῦν στοὺς Ἁγίους Τόπους, τὶς συνθῆκες καὶ τοὺς κινδύνους τοῦ ταξιδιοῦ. Στὸ ταξίδι του σταμάτησε στὰ σημαντικότερα λιμάνια καὶ ἀκολουθώντας τὴν ἀσφαλέστερη πορεία διέσχισε τὴν Ἀδριατικὴ, πέρασε νότια τῆς Πελοποννήσου, τὰ νησιὰ τοῦ Αἰγαίου καὶ προχωρώντας πρὸς τὴν Ἀνατολὴ ἔφτασε ἀπὸ τὶς παρλιακὲς πόλεις τῆς Συρίας καὶ Παλαιστίνης ὡς τοὺς Ἁγίους Τόπους⁷⁰.

«De Sicilia procedendo navigatur per gulphum Venetiarum, qui dividit partes Italiae et Graeciae, et navigando circa littora Graeciae pervenitur in Achaia et Macedoniam et alias partes Graeciae, quae Romania vocatur. Et est sciendum, quod illa terra, quae dicebatur Achaia, nunc Morea vocatur. Hanc terram Catelani Graecis violenter abstulerunt. In ipsa terra est pulchra civitas nomine Patras. In qua passus erat sanctus Andreas apostolus. Etiam sanctus Antonius et quam plures sancti ibidem quondam degerunt et ex ea originem traxerunt. Non procul a Patras est Athenis, in qua quondam vixit studium Graecorum»⁷¹.

Τὸ κείμενο τοῦ Ludolf von Südheim συναντᾶμε μὲ μικρὲς μόνο παραλλαγές στὸ πρῶτο μέρος τῶν «Notabilia de Terra Sancta» τοῦ Nicolas de Hude⁷². Σύμφωνα μὲ τὴν ἀποψη τοῦ ἐκδότη Neumann τὰ Notabilia ἦταν ἀπόσπασμα ἀπὸ ἓνα συμπίλημα γραμμένο πρὶν ἀπὸ τὸ 1350. Τὸ πρῶτο μέρος αὐτοῦ τοῦ συμπιλήματος εἶναι ἴδιο μὲ τὸ κείμενο τοῦ Ludolf von Südheim. Ἡ ὁμοιότητα εἶναι τέτοια, ὥστε νὰ θεωρηθῇ σὰν ἀπλὴ παραλλαγή τοῦ κειμένου τοῦ Ludolf. Ὁ Neumann μάλιστα ὑπέθεσε ὅτι ὁ συμπιλητὴς μετέφρασε στὰ λατινικά ἀπὸ μιὰ γερμανικὴ μετάφραση τοῦ ἔργου τοῦ Ludolf von Südheim καὶ ἔτσι δικαιολόγησε τὸ σκληρὸ ὕφος καὶ τοὺς γλωσσικοὺς βαρβαρισμούς.

«De Sicilia navigatur per mare, quod se extendit contra Venecias et vocatur Gulp-

70. Γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ Ludolf von Südheim βλ. P a t o n, δ.π., σ. 26 - 30, ὅπου ἐπανεκδόση μερικῶν χωρίων (ἀπὸ τὴν ἐκδόση τοῦ F. D e y c k). Πρβλ. ἐπίσης Σ ι μ ὀ π ο υ λ ο υ, δ.π., σ. 241 - 243.

Τὸ κείμενο ἐξέδωσε ὁ F. D e y c k: Ludolf von Südheim, De Itinere Terrae Sanctae Liber, Bibliothek des Litterarische Verein 25, Στουτγάρδη, 1851. Μετάφραση ἔκανε ὁ A. S. Stewart στὴ σειρὰ «The Library of the Palestine Pilgrims Text Society, 12: Ludolf Peter von Südheim, Description of the Holy Land, and of the Way thither, written in the Year A. D. 1350, Λονδίνο 1895. Νεώτερη ἐκδόση ἀπὸ τὸν J. von Stupelmohr, Reise ins Heilige Land nach Hamburger Handschrift, Βερολίνο 1937.

71. Ludolf von Südheim, de itinere, ἐκδ. Deyck, σ. 22 - 23.

72. L u d o l p h u s d e S u d h e i m, De itinere Terre Sancte μὲ εἰσαγωγή ἀπὸ τὸν W. A. N e u m a n n. Archives de l' Orient Latin 2 (1884) 305 - 377.

hus Veneciarum, qui dividit Ytaliā et Greciā, habens Greciā ad orientem et Ytaliā ad occidentem: ubi possunt videri montes Ytalie. Et transeundo per littora Grecie venit ad Achayam et Macedoniam. Ubi est civitas Patras, in qua passus fuit S. Andreas. Et nota quod Achya (sic) postquam capta fuit a Catalanis (que est civitas Sicilie) dicta est Morea. Et non procul distat a Patras Athenis...»⁷³

4. Κατὰ τὸ 1480 πέρασε ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα ταξιδεύοντας γιὰ τοὺς Ἁγίους Τόπους ἕνας ἀνώνυμος Γάλλος περιηγητής. Τὰ ἐλάχιστα στοιχεῖα, πὺν γνωρίζουμε γιὰ τὴ ζωὴ του, προέρχονται ἀπὸ τὸ περιηγητικὸ του κείμενο, πὺν ἔχει τίτλο «Le Voyage de la Sainte Cyté de Hierusalem»⁷⁴. Ἦταν κάτοικος τοῦ Παρισιοῦ, ἀπ' ὅπου ξεκίνησε τὸ ταξίδι του γιὰ τὴν Ἀνατολή. Φαίνεται ὅτι ἦταν κληρικός, γιὰτὶ πολὺ συχνὰ στὸ ἔργο του ἀπαντοῦν χωρία ἀπὸ τὴν Ἀγία Γραφή καὶ τοὺς ἐκκλησιαστικούς συγγραφεῖς. Ἐνδιαφέρουσες εἶναι οἱ περιγραφὲς τῆς Βενετίας, τῆς Ραγούσας, τῆς Μεθώνης, τῆς Κρήτης, τῆς Κύπρου καὶ τῆς Ρόδου. Ἡ πορεία τοῦ ταξιδιοῦ του εἶναι ἡ γνωστὴ πιά πορεία τῶν περισσότερων περιηγητῶν: ξεκίνησε ἀπὸ τὸ Παρίσι, ἐπιβίβαστηκε σὲ πλοῖο στὴ Βενετία, πέρασε τὴ Ραγούσα, τὰ Ἰόνια νησιά, τὴ Μεθώνη καὶ συνέχισε πρὸς τὴν Ἀνατολή ἀπὸ τὴν Κρήτη καὶ τὴν Κύπρο. Στὸ γυρισμὸ σταμάτησε στὴ Ρόδο, ἀπ' ὅπου πῆγε μὲ πλοῖο κατ' εὐθείαν στὴ Βενετία χωρὶς ἄλλους ἐνδιάμεσους σταθμούς. Ἀπὸ κεῖ ξαναγύρισε στὴν πατρίδα του, τὸ Παρίσι, σταματώντας στὴ Ρώμη.

«Dimenche, deuxiesme jour de Juillet, il vint bon vent de nuict et fut la meilleure journée que nous eussions eu encoires de depuis Venise. En souppant, nous passasmes joingnant de l'isle de Gente qui est à deux centz milles de Corphol...»

Le lundy troiziesme de juillet, environ vespres, nous passasmes devant une grande montaigne nommée le mont d'Arrabie qui est en une isle, et y avoit en plusieurs lieux dudict mont grant fumées et y a des villes et chasteaulx qui sont au Turc. Et à l'entrée de la nuict, veismes une ville sur une grant montaigne nommée Leion et est sur le bort de la mer et sont chrestiens de la seigneurie de Venise qui tiennent plusieurs places au pays de Morée qui est grant region et bon pays. Et passasmes près de la cité de Patras ou saint Andry fut martyré. Et là est l'abbaye dont saint Anthoïne fut abbé.

Le mardy quatricsme de juillet..., nous arrivasmes à la cité de Modon»⁷⁵.

73. Neumann, ὁ.π., σ. 331.

74. Le voyage de la Sainte Cyté de Hierusalem avec la description des lieux, portz, villes, citez et autres passaiges fait l'an mil quatre cens quatre vingtz, ἔκδ. M. C h. S c h e f e r, Παρίσι 1882, μὲ εἰσαγωγή γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ταξίδι τοῦ περιηγητοῦ.

75. Le voyage de la Sainte Cyté, σ. 45 - 46. Τὰ τοπωνύμια πὺν εἶναι κοινὰ σὲ πολλὰ περὶηγητικά κείμενα τὰ συναντᾶμε καὶ ἐδῶ μὲ τὴ γνωστὴ τους μορφή: l'isle de Gente, Gorphol, la cyté de Patras, la cité de Modon. Ἀντίθετα γιὰ τὰ ἄλλα δύο «le mont d'Arrabie» καὶ «une ville sur une grant montaigne nommée Leion» μόνον ὑποθέσεις μπορούμε νὰ κάνουμε. Ὁ ἐκδότης Schefer προτείνει τὴ ταύτιση τοῦ πρώτου μὲ μία ἀπὸ τὶς λέξεις «d'Achaie» ἢ «d'Arcadie». Τὸ δεῦτερο ὅμως εἶναι τόσο παραλλαγμένο, ὥστε δὲν μπορούμε νὰ τὸ ταυτίσουμε,

5. Τὸ 1461 ταξίδεψε στοὺς Ἁγίους Τόπους ὁ Louis de Rochec h o u a r, ἐπίσκοπος τῆς Saintes ⁷⁶. Γεννήθηκε τὸ 1433 ἢ 1434 καὶ ἔγινε Ἐπίσκοπος τὸ 1460. Τὸ 1461 ἔφυγε ἀπὸ τὸ Παρίσι γιὰ τοὺς Ἁγίους Τόπους. Πέρασε ἀπὸ τὴ Βενετία, τὸ Patenzo, τὴ Ζάρα καὶ τὴν Κέρκυρα, ὅπου ὁμως δὲ σταμάτησε, γιατί εἶχε πέσει στὸ νησί ἐπιδημία. Γιὰ τὸν ἴδιο λόγο δὲ σταμάτησε καὶ στὴ Μεθώνη. Συνεχίζοντας τὸ ταξίδι του πρὸς τὴν Ἀνατολὴ μὲ ἐνδιαμέσους σταθμοὺς τὴν Κρήτη, τὴ Ρόδο καὶ τὴ Γιάφα ἔφτασε στὰ Ἱεροσόλυμα στίς 3 Ἰουλίου 1461. Ἐμεινε στὴν πόλη ὡς τίς 18 Ἰουλίου καὶ ἐπισκέφτηκε τὰ περίχωρά της, τὴ Βηθλεέμ, τὴ Βηθανία, τὴ Ναζαρέτ.

Ὅταν ἔγινε Ἐπίσκοπος ὁ Louis de Rochechouart, προκάλεσε ἀτέλειωτες συγκρούσεις μὲ τὸν κλῆρο. Ἀμέσως μετὰ τὴν ἐκλογή του ὁ ἀρχιεπίσκοπος τοῦ Bordeaux δὲν τὸν ἀναγνώρισε. Ὅταν γύρισε ἀπὸ τοὺς Ἁγίους Τόπους γιὰ πολὺ λίγο καιρὸ διατήρησε καλὲς σχέσεις μὲ τὴν Ἐκκλησιαστικὴ Σύνοδο, ποὺ σύντομα θέλησε νὰ μειώσῃ τὰ μεγάλα προνόμια τοῦ Ἐπισκόπου. Οἱ αὐθαιρέσιες του ἀνάγκασαν συχνὰ τὸν Πάπα καὶ τὸν βασιλιά νὰ ἐπέμβουν. Ἡ σύγκρουση αὐτὴ πῆρε τόσες διαστάσεις, ποὺ στὸ τέλος ὁδήγησε τὸν ἐπίσκοπο στὴν φυλακὴ. Πέθανε μετὰ τίς 3 Δεκεμβρίου 1495 καὶ πρὶν ἀπὸ τὰ τέλη Ἰανουαρίου τοῦ 1496.

«Ad dextram, non vidimus terram continentem, sed ibi dicitur ultra esse Sicilia, que ibi finit prope, et incipit Sardinia. Adhuc, ad sinistram, circa horam vespertorum, reliquimus Moream, provinciam magnam Grecie, et vidimus altissimos montes Archadie, et tunc habuimus ventum validum, transivimus prope magnum montem qui Sapientia dicitur, jamque ibidem incipit Achaya, paulo superius parvus locus, Patras, in qua crucifixus fuit beatus Andreas.

Quarta decima junii, transivimus ante Methonam, urbem Achaye, que gallice Modon dicitur» ⁷⁷.

6. Τὸ 1480 καὶ τὸ 1483 ταξίδεψε στὰ Ἱεροσόλυμα ὁ Ἑλβετὸς μοναχὸς Felix Fabri ⁷⁸. Γεννήθηκε τὸ 1441 στὴ Ζυρίχη. Μεγάλωσε στὸ Δομηνικανὸ μοναστήρι τῆς Βασιλείας, ὅπου πῆρε καὶ τὴν πρώτη του μόρφωση. Πρὶν ξεκινήσει γιὰ τὴν πρώτη του περιήγηση στοὺς Ἁγίους Τόπους, εἶχε ταξιδέψῃ στὸ Pforzheim τὸ 1457, ἴσως γιὰ σπουδές, στὸ Aix τὸ 1467 καὶ στὴ Ρώμη τὸ 1476. Αὐτὴ τὴν ἐποχὴ ἦταν ἤδη ἱεροκήρυκας στὴν Ulm. Τὸ 1486

76. Γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ταξίδι του βλ. τὴν εἰσαγωγὴ τοῦ C a m i l l e C o u d e r c, *Journal de voyage à Jérusalem de Louis de Rochechouart publié avec une notice sur sa vie*, Παρίσι 1893 (*Extrait de la Revue de l'Orient latin* 1 (1893) 168 - 274).

77. Louis de Rochechouart, *Journal de voyage*, σ. 65 - 66.

78. Γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὰ ταξίδια τοῦ Felix Fabri βλ. H. F. M. P r e s c o t t, *Jerusalem Journey. Pilgrimage to the Holy Land in the fifteenth Century*, Λονδίνο 1954 καὶ H. F. M. P r e s c o t t, *Once to Sinai. The further Pilgrimage of Friar Felix Fabri*, Λονδίνο 1957. Σ ι μ ὀ π ο υ λ ο υ, ὅ.π., σ. 346-350,

καὶ τὸ 1487 βρισκόταν στὴ Βενετία γιὰ τὴν Comitata Generalia τοῦ τάγματος τῶν Δομηνικανῶν. Πέθανε τὸ 1502 στὴν Ulm, στὴν ὁποία ἀλλωστε ἀφιέρωσε μιὰ πραγματεία μὲ πληροφορίες γιὰ τὶς οἰκογένειες τῶν εὐγενῶν καὶ ἐμπόρων καὶ τὰ μοναστήρια τῆς ⁷⁹. Ἐγράψε ἐπίσης τὴ «Historia Suevo-rum», τὸ «De Monasterio Offenshusano», καὶ ἓνα ἄλλο ἔργο, ξεχωριστὸ ἀπὸ τὴν περιγραφή τοῦ πρώτου ταξιδιοῦ του, ὅπου περιγράφει τὴν παραμονή του στὴ Βενετία τὸ 1480 καὶ τὸ ταξίδι του ὡς τὴν Κέρκυρα. Τὸ σημαντικότερό του ἔργο εἶναι βέβαια τὸ «Evagatorium» ⁸⁰, δηλαδὴ ἡ διήγηση τῶν περιηγήσεών του στοὺς Ἁγίους Τόπους.

Τὸ 1480 ἔκανε τὸ πρῶτο του ταξίδι στὰ Ἱεροσόλυμα. Ξεκίνησε ἀπὸ τὴν Ulm καὶ μὲ ἐνδιάμεσους σταθμοὺς τὴ Βενετία, τὸ Parenzo, τὴ Ζάρα, τὴ Lesina, τὴν Curzola, τὴ Ραγούσα, τὴν Κέρκυρα, τὴν Κρήτη καὶ τὴν Κύπρο ἔφτασε στοὺς Ἁγίους Τόπους, ὅπου ἔμεινε μόνο 9 μέρες. Γύρισε πίσω στὴν Ulm ἀκολουθώντας τὴν ἴδια πορεία. Τὸ πρῶτο του ταξίδι ἦταν γεμᾶτο περιπέτειες καὶ δυσκολίες καί, ἐπειδὴ δὲν ἔμεινε, ὅσο θὰ ἤθελε, στοὺς Ἁγίους Τόπους, ἐπιχείρησε δευτέρου τὸ 1483. Ἀκολούθησε τὴν ἴδια ἀκριβῶς διαδρομὴ ξεκινώντας ἀπὸ τὴ Βενετία καὶ περνώντας ἀπὸ τὸ Rovigno, τὴ Ζάρα, τὴ Ραγούσα, τὸ Δυρράχιο καὶ τὴν Κέρκυρα. Στις 14 Ἰουνίου πέρασε βορειοδυτικὰ τῆς Πελοποννήσου. Στις 15 σταμάτησε στὴ Μεθώνη καὶ στις 16 ξεκίνησε γιὰ τὴν Ἀνατολή, περνώντας ἀπὸ τὴν Κρήτη καὶ τὴν Κύπρο. Σ' αὐτὸ τὸ ταξίδι ἔμεινε στοὺς Ἁγίους Τόπους πολὺ περισσότερο, ἀπ' ὅσο στὸ πρῶτο. Προχώρησε στὴ Γάζα καὶ τὸ ὄρος Σινᾶ καὶ κατέληξε στὴν Αἴγυπτο, ἀπ' ὅπου ξεκίνησε μὲ πλοῖο γιὰ τὸ ταξίδι τῆς ἐπιστροφῆς. Πέρασε ἀπὸ τὴν Κρήτη καὶ τὶς Κυκλάδες, στὴ συνέχεια ἀπὸ τὴ νότια Πελοπόννησο, τὴ Μεθώνη καὶ τὴν Κέρκυρα. Πλέοντας στὴν Ἀδριατικὴ πρὸς τὰ βόρεια μὲ σταθμοὺς τὴ Ραγούσα, τὴ Ζάρα, τὸ Rovigno καὶ τὸ Parenzo κατέληξε στὴ Βενετία, ἀπ' ὅπου γύρισε πίσω στὴν Ulm. Ἡ περιγραφή τοῦ δευτέρου ταξιδιοῦ του εἶναι λεπτομερέστερη ἀπὸ τὴ περιγραφή τοῦ πρώτου. Ἔτσι, κάνει μιὰ μεγάλη εἰσαγωγή γιὰ τοὺς κινδύνους καὶ τὶς συνθήκες τοῦ ταξιδιοῦ μὲ γαλέρα, γιὰ τὸ πῶς διοικεῖται ἡ γαλέρα καὶ πολλὰς γεωγραφικὰς παρατηρήσεις.

«On the fourteenth we went on our way and saw the mountains of Achaia, close to where is the city of Patras, where St. Andrew was crucified, and here at sunrise we stood still, having no wind to help us. After dinner there came a feeble wind, which made the

79. Fratrís Felicis Fabri Tractatus de Civitate Ulmensi, ἔκδ. G. V e e s e n m e y e r, Tübingen 1889.

80. Fratrís Felicis Fabri Evagatorium in Terrae Sanctae Arabiae et Egypti Peregrinationem, ἔκδ. C. D. H a s s l e r, Στουτγάρδη 1843 - 1849, 3 τόμοι. The Wanderings of Felix Fabri, μετάφρ. A. S t e w a r t, Palestine Pilgrim's Text Society, τόμοι 7 - 10, Λονδίνο 1892 - 97,

galley crawl slowly along towards the city of Metona, which they call Modon, whither we wished to go»⁸¹.

7. Μνεΐα μόνο τοῦ «κόλπου τῆς Πάτρας» δίνει στοὺς περιηγητικοὺς τοῦ κείμενου καὶ ὁ Pero Tafur⁸². Γεννήθηκε τὸ 1410 στὴν Ἀνδαλουσία. Ἐλάχιστα γνωρίζουμε γιὰ τὴ ζωὴ του πρὶν ἀπὸ τὸ 1435, ὅποτε ἔφυγε ἀπὸ τὴν πατρίδα του γιὰ τὴν περιήγησή του. Ἀρχισε τὸ ταξίδι ἀπὸ τὴν Ἰταλία, ὅπου ἐπισκέφτηκε πολλὰς πόλεις, μετὰ ἐπλευσε στὴν Ἀνατολή, περιηγήθηκε τὴν Παλαιστίνη, τὴν Αἴγυπτο, τὸ Ὅρος Σινᾶ, γύρισε στὸν Ἑλληνικὸ χῶρο περνώντας ἀπὸ τὴ Ρόδο, τὴ Χίο, τὴν Κωνσταντινούπολη, τὴν Ἀδριανούπολη, τὴν Τραπεζούντα καὶ ἔφτασε ὡς τὸν Καφά, Γενουατικὴ ἀποικία στὴν Κριμαΐα. Στὴν ἐπιστροφή πέρασε ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη, τὴ Βενετία, τὴ Φερράρα (ὅπου γινόταν ἡ Σύνοδος γιὰ τὴν ἔνωση τῶν Ἐκκλησιῶν), τὸ Μιλάνο, διάφορες πόλεις τῆς Γερμανίας, τὸ Βέλγιο, τὴν Πράγα, τὴ Βιέννη, τὴ Βούδα, τὴ Φερράρα, τὴ Βενετία, τὴ Φλωρεντία καὶ γιὰ ἄλλη μιὰ φορὰ ἀπὸ τὴ Βενετία, ἀπ' ὅπου γύρισε πίσω μὲ πλοῖο στὴν πατρίδα του τὸν Μάρτιο ἢ τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1439. Ἐγκαταστάθηκε στὴν Cordoba, ὅπου ἀναμίχτηκε στὰ πολιτικὰ πράγματα τῆς χώρας του. Πέθανε γύρω στὸ 1484.

«... é el terçero partimos faziendo la via de Modon, que es así mismo en la Grecia. Este día dexamos á la man ysquierda, que se podie bien ver, el golfo de Pátras, do es la cibdat de Florençia, cibdat muy antigua é de grandes edificios, quier que despoblada. Este golfo de Pátras se lança por la tierra, que con otro golfo que entra por la otra parte ciñen la tierra que se llama la Morea, que antiguamente se llamava Acaya...»⁸³.

Καὶ στὸ ταξίδι τῆς ἐπιστροφῆς: «Mas al quatro dia fizimos vela é fuemos áMo-

81. Παραθέτω τὸ κείμενο ἀπὸ τὴ μετάφραση τοῦ Stewart, γιατί δὲν βρῆκα τὴν ἔκδοση τοῦ Hassler (Stewart, ὁ. π., 7, σ. 183).

82. Ἡ καλύτερη βιογραφία τοῦ Pero Tafur γράφτηκε ἀπὸ τὸν Rafael Ramirez de Arellano, Boletín de la Real Academia de la Historia de Madrid, τόμ. 41, Μαδρίτη 1902, σ. 273 - 293. Βλ. καὶ A. Vasiliev, Pero Tafur, a Spanish Traveller of the fifteenth Century and his Visit to Constantinople, Trebizond, and Italy. *Byzantion* 7 (1932) 75 - 122, μὲ εἰσαγωγὴ καὶ πλούσια βιβλιογραφία γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὰ ταξίδια τοῦ περιηγητῆ. Σιμόπουλος, ὁ. π., σ. 322 - 329. C. Desimoni, Pero Tafur, i suoi viaggi e il suo incontro col veneziano Nicolo de' Conti. *Atti della Società Ligure di Storia Patria* 15 (Γένοβα 1881) 329 - 352. W. Heyd, Der Reisende, Nicolo de' Conti, Das Ausland, Stuttgart, 20 Ἰουνίου 1881, ἀρ. 25, σ. 481 - 483. A. Vasiliev, A note on Pero Tafur. *Byzantion* 10 (1935) 65 - 66.

83. Andanças é viajes de Pero Tafur por diversas partes del mundo avidos (1435 - 1439), ἔκδ. M. Jimenez de la Espada, Coleccion de libros espanoles raros o curiosos, 8, Μαδρίτη 1874, σ. 44. Βλ. τὸ ἀντίστοιχο χωρίο ἀπὸ τὴν ἀγγλικὴ μετάφραση (Pero Tafur; Travels and Adventures, 1435 - 1439, Translated and edited, with an Introduction by Malcolm Letts,

don é estovimos aí dos dias de fuera, porque estaba mal sana la tierra; é de allí partimos por esta costa de la Morea fasta el golfo de Pátras é llegar á la ysla de Corfo, donde ya dixe...»⁸⁴.

8. Τελειώνουμε μ' ἓναν ἀνώνυμο Ἴσπανὸ Φραγκισκανὸ μοναχό, ποὺ περιηγήθηκε τὴν Ἑλλάδα στὶς ἀρχές τοῦ 14 αἰ. Σύμφωνα μὲ τὶς πληροφορίες, ποὺ μᾶς δίνει ὁ ἴδιος, γεννήθηκε τὸ 1304 στὴν Καστίλλη καὶ ξεκίνησε γιὰ τὸ ταξίδι του ἀπὸ τὴ Σεβίλλη. Ἀφοῦ περιηγήθηκε τὴν κεντρικὴ καὶ βόρεια Εὐρώπη (Πορτογαλία, Γαλλία, Γερμανία, Πολωνία, Σουηδία, Νορβηγία, Ἀγγλία, Ἱρλανδία, Βόρεια νησιά), κατέβηκε στὶς χώρες τῆς Μεσογείου καὶ τῆς Ἀνατολῆς (Ἰταλία, Δαλματία, Οὐγγαρία, Τεργέστη, Δυρράχιο, Πελοπόννησο, Μικρὰ Ἀσία, Αἴγυπτο, Βόρειο Ἀφρικὴ, νησιά τοῦ Ἀτλαντικοῦ, κεντρικὴ Ἀφρικὴ, Ἐρυθρὰ Θάλασσα, Μεσοποταμία, Ἀραβία, Περσία, Ἰνδία, Κίνα, Μογγολία, Θιβέτ, Κασπία Θάλασσα, Περσία, Παλαιστίνη, Κύπρο, Ἑλλάδα, Θεσσαλονίκη, Καλλιπολι, Κωνσταντινούπολη), στὴ συνέχεια στράφηκε πάλι στὸ βορὰ (βόρεια Μικρὰ Ἀσία, Ρωσία, Σουηδία, Φλάνδρα), γιὰ νὰ καταλήξῃ στὴ Σεβίλλη, ἀπ' ὅπου εἶχε ξεκινήσει.

Τὸ περιηγητικὸ του κείμενο ἔχει μορφή ἡμερολογίου. Οἱ περιγραφές τῶν διαφόρων χωρῶν, ἀπ' ὅπου πέρασε ὁ συγγραφέας, εἶναι συντομώτατες. Ὄνόματα χωρῶν καὶ τόπων εἶναι παρεφθαρμένα σὲ τέτοιο σημεῖο, ὥστε ἡ ἀποκατάστασή τους εἶναι πολλὲς φορές ἀδύνατη. Ἔτσι δημιουργήθηκαν ἀμφιβολίες γιὰ τὸ ἂν ὁ ἀνώνυμος Ἴσπανὸς μοναχὸς περιηγήθηκε ὅλες τὶς χώρες, ποὺ περιγράφει, ἢ ἂν ἡ διήγησή του εἶναι συμπίλημα ἄλλων περιηγητικῶν κειμένων⁸⁵.

Ὅταν κατέβηκε τὴν Ἀδριατικὴ, παρέκαμψε τὴν Πελοπόννησο καὶ κατέληξε στὰ νησιά τοῦ Αἰγαίου Πελάγους. Ἀπὸ τὴν Πελοπόννησο ἀναφέρει τὶς ἑπτὰ μεγαλύτερες πόλεις τῆς:

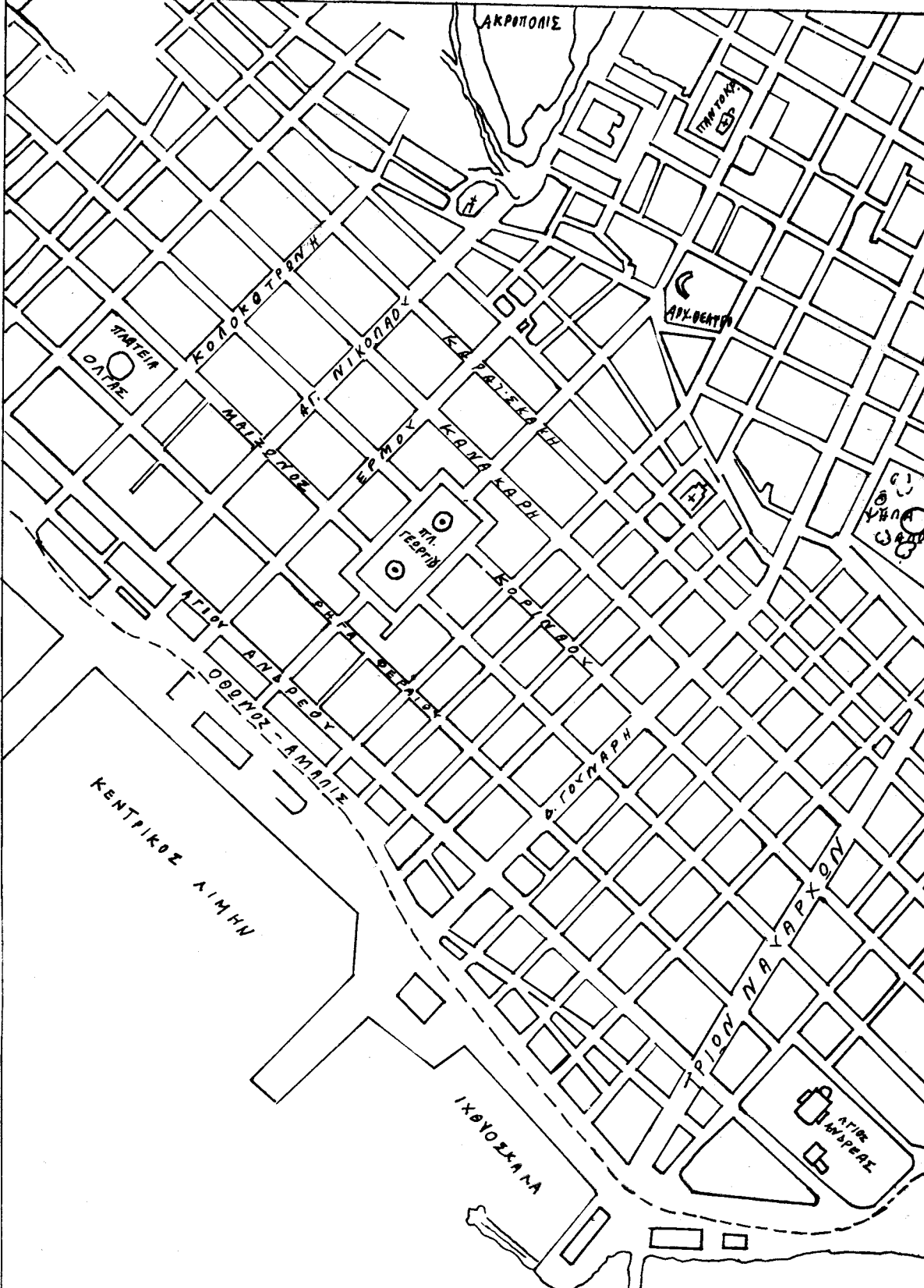
Λονδῖνο 1926), σ. 49 : «... and on the third day we departed, sailing for Modone, which is in Greece. This day we passed the Gulf of Patras on the left hand, and much enjoyed the sight of it. Here the city of Corinth is situated, a very ancient place with magnificent buildings, now much depopulated. This gulf strikes inland, with the other gulf which enters from the other side it forms the peninsula of Morea, which in ancient times was called Achaia... On the fourth day we came in sight of the city of Modone». Πρέπει νὰ σημειώσουμε ὅτι ὁ Κορινθιακὸς κόλπος ὀνομαζόταν καὶ Πατραϊκὸς ἤδη ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα, γιατί τὸν θεωροῦσαν συνέχεια τοῦ πρώτου. Ἡ πόλη Florenzia εἶναι προφανῶς ἡ Κόρινθος.

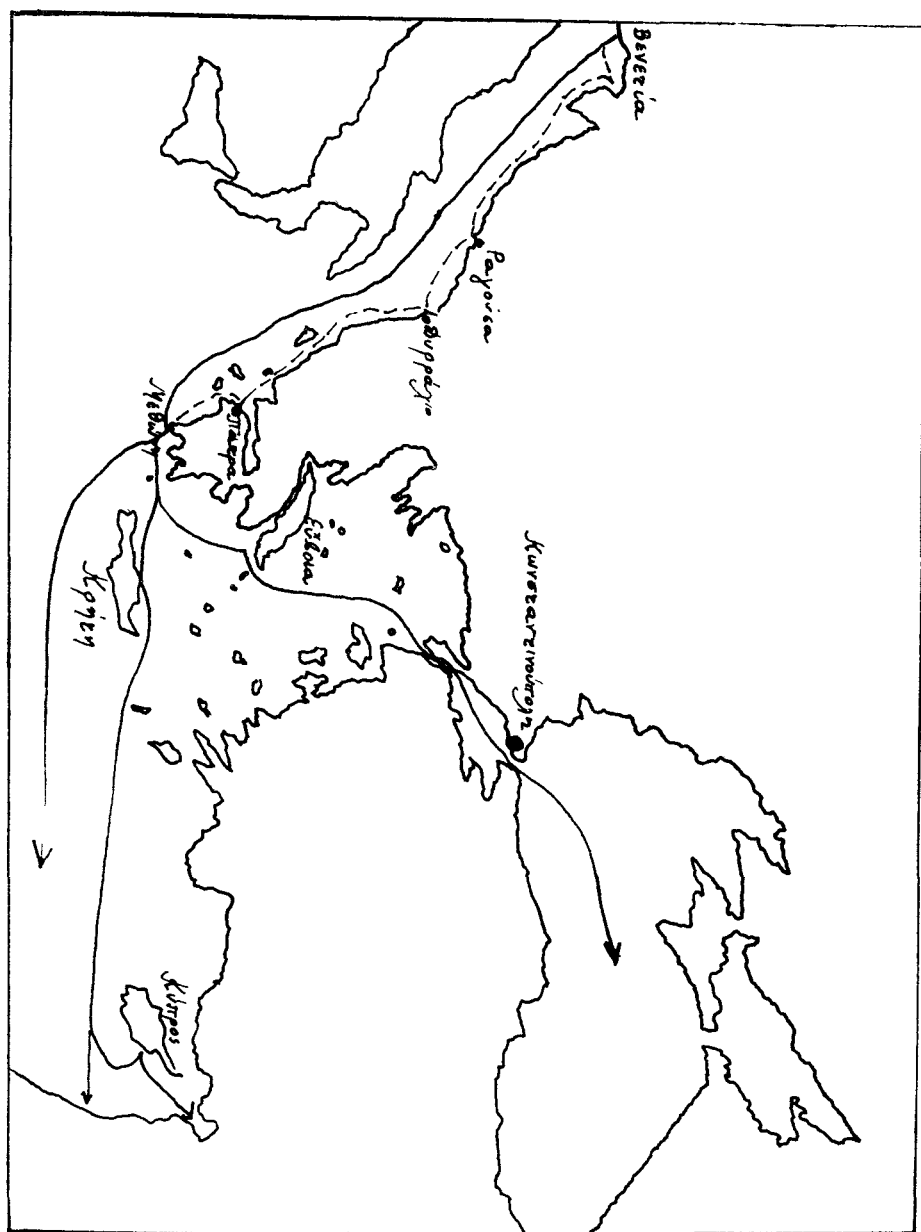
84. Andanças é viajes de Pero Tafur, σ. 191 (μετάφραση L e t t s, ὁ.π., σ. 153).

85. Γιὰ νὰ τὸ ζῆ, Ὁ Ἑλληνικὸς κόσμος κατὰ τὸν 14^ο αἰῶνα, ὅπως τὸν εἶδεν ἓνας Ἴσπανὸς περιηγητὴς. Ἀρχεῖον τοῦ Θερακικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ καὶ Γλωσσικοῦ Θεσάυρου 22 (1957) 137 - 151.

«... καὶ τράβηξα γιὰ τὸ νησί τοῦ Μωρηᾶ. Σ' αὐτὸ ὑπάρχουν ἑπτὰ πόλεις, δηλαδή ἡ Trareoza (Τροιζήνα), Pátras, Coranto (Κόρινθος), Neapoli (Ναύπλιο), Marbaxa (Μονεμβασία), Colon (Κορώνη) καὶ Mutan (Μεθώνη). Ἐφησα τὸ νησί τοῦ Μωρηᾶ καὶ πῆγα στὸ νησί τῆς Ródas (Ρόδου)...»⁸⁶.

86. Ἡ ἰσπανικὴ ἐκδόση τοῦ κειμένου ἐγίνε ἀπὸ τὸν Markos Jimenez, Libro del conocimiento — de todos los reinos y tierras y senorios que por el mundo y de las senales y armas que han cada tierra y senorio por si y de los reyes y senores que los poseen, escrito por un Franciscano espanola mediados del siglo XIV y publicado... por primera vez con notas de Markos Jimenez de la Espada, Μαδρίτη 1877. Νέα ἐκδόση μὲ ἀγγλικὴ μετάφραση ἔκανε ὁ Sir Clements Markham, Book of the knowledge of all the kingdoms, Lands, and Lordships that are in the Word, and the Arms, and Devices of each Land and Lordship, or the Kings and Lords who possess them, written by a Spanish Franciscan in the middle of the XIV century, published for the first Time with Notes by Markos Jimenez de la Espada in 1877, translated and edited by Sir Clements Markham Vice—President of the Hakluyt Society, London, printed for Hakluyt society 1912. Ἀπὸ ὅσο τουλάχιστον ξέρω αὐτὲς οἱ ἐκδόσεις δὲν ὑπάρχουν στίς ἐλληνικὲς βιβλιοθήκες. Γι' αὐτὸ παραθέτω τὸ κείμενο ἀπὸ τὴ μετάφραση τοῦ Τόζη, ὁ.π., σ. 145.

Οι σημαντικότερες διαδρομές των Βερετικών πλοίων.